

AKADEMİ MECMUASI

Sâmiha AYVERDİ

Hayri BİLECİK

Necat BİRİNCİ

Mehmet DEMİRCİ

Mustafa FAYDA

Ali YARDIM

Kâzım YETİŞ

Yıl : **13**

Ocak 1984

Sayı: **1**

AKADEMİ MECMUASI

Yıl: 13

Ocak — 1984

Sayı: 1

Mecmûamızdaki yazılar, kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sahibi

İLHAN AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü:

Ayşe ÖZDEN

Fiyatı 250 TL., 1984 yılı abone bedeli 1000 TL. dir. Dış ülkeler için abone bedeline sadece posta ücreti ilâve edilir. (Abonelerin *değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur*). İlân ve reklâm, *millî kültürümüze hizmet eden müesseselerden* alınır; tam sahife 25.000, yarım sahife 12.500 liradır.

Adres: Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43, Çarşıkapı - İstanbul
P.K. 107 Bayazıt. Tel. 522 95 17

BASILDIĞI YER: GÜR-AY MATBAASI — İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Kâmil Paşa Harmanı	Sâmiha Ayverdi	5
Hakk'ın ve Halkın Sevgilisi	Mehmet Demirci	9
Değerlerimiz ve Değer Hükümlerimiz	Hayri Bilecik	14
İslâm'ın İlk Dönemlerinde Gayr-i Müslimler	Mustafa Fayda	19
1853 - 1856 Kırım Savaşı'nı Anlatan Bir Eser: Manzûme-i Sivastopol	Necat Birinci	29
Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmânîyesi ve Uyandırdığı Akisler -III-	Kâzım Yetiş	43
Peygamber Efendimiz'in Gülüş Tarzı ve Şakaları	Ali Yardım	63

Muhterem okuyucu,

Maddi güçlüklerle rağmen kesintisiz olarak yayın hayatının 13 üncü senesini de idrâk eden KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI siz okuyucularının teşvik ve hüsnü teveccühünden aldığı cesaretle neşir hayatına devam etmektedir. Ancak mecmûanızın fiyatı bundan böyle 250.— TL. olacaktır.

İyi kâğıt kullanmak, dolayısıyla okuyucusuna piyasanın en temiz edebiyat ve kültür mecmûasını sunmak arzumuz, bu vazgeçilemez zammı zarûri kılmıştır. Bu husûsta siz muhterem okuyuculardan mazur görülmemizi istirham ediyoruz.

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI'nın kaliteli, seviyeli ve kesintisiz bir şekilde devâmı muhterem okuyucunun teşviki ve bize verdiği ümid ve cesaretle mümkün olmaktadır. Bu sebeble mecmûanızın daha fazla okunmasını temin husûsunda siz muhterem okuyucudan ricamız şu olacaktır:

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI'nı okutunuz, dostlarınıza tavsiye ediniz ve abone olmalarını teşvik ediniz.

Bu vesile ile selâm ve hürmetler sunar, yeni yılda hayırlar niyâz ederiz.

KUBBEALTI

KÂMİL PAŞA HARMANI

Sâmiha AYVERDİ

Henüz 1926 senesi gelmemiş, Tekel denen müessese de henüz çayın gırtlığına sarılmamış ve: «Sana, benim kapımdan gayrı yerde boy göstermek yok!» dememişti.

Çay, bir serbest ticâret metâi olduğu geçmiş yıllarda, her memleketteki gibi bizde de çay satan dükkânlar vardı. Bu mağazaların en meşhurlarından biri ise, Eminönü'ndeki Albayrak idi. Rafları dolduran tenekelerde, akkuyruklar, popoflar, Seylanlar, barodiler, sanki görücüye çıkmış kızlar misâli, çay tiryâkilerinin gözlerini üstlerine çeken dilberler gibi idi.

İsteyen istediğinden alır veyâ dükkân sâhibinin tecrübeli takdirine bırakarak seçme hakkını ona verirdi.

Biz ne zaman Albayrak mağazasına gitsek, sâdece: Kâmil Paşa Harmanı istiyoruz! derdik. Zîrâ bizim için çeşitli çay cinslerinin karıştırılmasından meydana gelen bu harmanın üstüne, damak zevkini hoşnûd edecek bir başka halita bulmak belki de kâbil değildi.

Eğer dükkâna girdiğimiz zaman iş başında olan kimse, mağazanın sâhibi veyâ bizi tanıyan tezgâhdarlardan biri ise, daha ağızımızı açmadan, raftaki kutulara uzanır ve hazırlayacağı harman için her birinden ne miktar almak lâzım geldiğini bilir ve bir kâbın içinde karıştırıp harmanlar, paketi elimize verirdi.¹

*
**

1 Kâmil Paşa'nın bizzat tertiplediği ve seçilmiş çay cinslerinden yapılan bu harmanın okkası, 1925 yıllarında dört lira idi.

Kâmil Paşa...

Anayurdlarının âdeti gereğince, evlerinde sabahtan akşama çay semâveri, dilinden şarkı düşmeyen şuh bir dilber gibi, kaynayıp taşan asil bir âilenin reîsi...

Paşa, Dağıstan kahramanı Şeyh Şâmil'in oğullarının en küçüğü idi.

Ama, her küçüğün bir de büyüklük devri olabildiğinden, alnında secdesinden eser bulunan bu tertemiz mümin kişi, ata mîrâsı bir kahramanlık şerefine gölgesi altında sükûn ve huzur içinde yaşardı.

Kafkasya dağlarını yıllar yılı, ruh tâifeleri gibi sihirli kudretleri ile, istiklâl ve îmanları adına, Rus'a karşı muhâfaza etmiş, yılmamış yıldırılmış, biri bin eden kahramanlıkları ile de târihin alnına unutulmaz destanlar kazıyıp hâk etmiş Şeyh Şâmil ve topyekûn, Kafkas mücâhidlerinin savaşları, birbirini bütünleyen bir vatan ve îman cengi idi.

Şeyh Şâmil'in cihad arkadaşları olan Ahbar'ül Muhammed'ler, Nur Han'lar, Sürhay Han'lar², Murad Han'lar o îman devrinin kılıç arkadaşları olan sayısız kahramanlar, gâyeleri uğrunda şehîd olup namları nişanları mâzînin dalgın hâfızasında kalmışsa da, Hak ve hakikat kitabının sahifelerinde ebedileşmiş ve âbideleşmişlerdir.

Başları bulutların göğsünde dinlenen dağların, sert, sivri ve karlı tepelerin at geçmez geçit vermez kayalık arâzinin o yılıp usanmaz bir avuç cihad eri, yüzbinleri bulan Moskof ordularının yüzüne tam otuzbeş sene şamar indirmiştir. Hâlâ da, Rus silâhlı kuvvetlerinin yüzünde, bu şaklayan pençenin izleri silinmiş ve unutulmuş değildir.

*
**

Kafkas Türklüğü'nün boynunu sıktıkça sıkıyan Rus pençesine karşı Şeyh Şâmil'in ilk mukâvemet hareketi; Ahilgoh'daki müdâfaa savaşı olmuştur.

Bu, sayıca da silâhca da Türk kuvvetleri ile kıyaslanamayacak

2 Torunlarının cediti olan Sürhay Han ve onun zürriyetinden olan Nizâmeddin Bey, Osmanlı topraklarına ilticâ ettiğinde, devrin pâdişâhı tarafından izzetlendiği ve asâlet maâşî ile taltif edildiği bilinmektedir.

cak bir üstünlüğü olan Rus ordusuna karşı girişilmiş hesapsız ve netîce beklenmez bir cesâret örneği idi. Gerçekten de, gözleri pek yiğitlerden çok şehîd verilmiş ve ümid edilen zafer, hayâl olup gitmişti. Bunun üzerine, Dağıstan ulemâsı toplaşp, daha fazla kıyım olmaması için bir mütâreke istenmesini kararladılar.

Ama bu mütârekenin kabûlü için, Şeyh Şâmil'in yedi yaşındaki oğlu Cemâleddin'in Ruslar'a rehin olarak teslim edilmesi şarttı. Bu Rus teklifi Kafkas savaşılarının yüreğine koca bir kor gibi düştü.

Ne ki, vatanının menfâati bahis mevzû olunca büyük mücâhid oğlunu nasıl teslim etmezdi? Etti de.

Ancak Rus, her zaman olduğu gibi sözüne riâyet etmedi. Mütâreke şartı gereğince onbeş gün ateş keseceği yerde, daha imzâsının mürekkebi dahî kurumadan, hemen ertesi gün hücumu geçmiş bulunuyordu.

Andlaştığı düşmanın târihî şerefsizliğini çok iyi bilen Dağıstanlılar, ellerini tez tutup, daha mütârekenin ilk gecesi kadınları ve çocukları uzaklaştırmışlar, kanları ile kefenlenmiş şehidler ise toprağa teslim edilmişti.

Şeyh Şâmil, mütârekeye rağmen Rus hücumlarının durmayacağı ve Kafkasya'yı dize getirmenin, düşmanın iç politikasında ana madde olduğunu biliyor, onun için de Rus'a güvenemiyor ve: Köpek köpektir, Ahilgoh'da olduğu gibi nerede olursa olsun gene bizi ısıtır, diyordu.

Dediği de oldu ve mütârekenin ertesi günü, karşı kuvvetler taarruza geçtiler.

Ama Şeyh Şâmil denen, dış yapısı gibi iç yapısı da arslanları yere yıkan kahraman, bir daha müdâfaa harbine iltifat etmeyerek, çete savaşında karar kıldı. Onun için de, büyük mücâhide, gerilla harbinin üstâdı demek yerinde olur.

Nereden, nasıl çıktığı belli olmayan kuvvetleri, turna geçimi gibi, birden zuhûr ederek düşman birliklerinin üstüne fırtınalaşarak eser ve Rus askerlerini dağıtıp perişan ederdi.

Çeyrek asrı aşkın bir zaman, Kafkasya Rusya'nın korkulu rüyâsı oldu.

Ama, kader levhasının yaprağında artık bir nihâî hüküm okunuyordu: mağlûbiyet ve esâret.

Bir yanardağ gibi otuzbeş sene cihad ateşi kesilmeden indifâ edip etrafını alazlamış kahramana, artık o kader levhinde esâret fermanı yazılmış bulunuyordu.

Çar, zirvelerin bu ele avuca sığmaz kartalını yakalamış ve sırf onu görmek bahânesi ile Kief'e gelerek, esîrini de dâvet etmişti.

Bu, tâzim maskesi altında gizlenmiş bir mahkûmiyet haberi idi. Nitekim öyle de oldu ve Şeyh Şâmil denen o ihlâs ve îman âbidesi, bu şehirde geçirdiği on yıl içinde arslan yapısı çöktü, hastalandı, dermandan takatten kesildi.

Kız evlâdlarının hepsi veremden ölmüş, oğulları ise, başsız kalan yurdlarında çâresiz de kalmışlardı.

Çar Alexandr'ın düğününe dâvet edilerek Petersbourg'a çağırılan kahraman, artık iki yardımcının desteği ile yürüyen güçsüz bir ihtiyardı. Buna rağmen Çar, Osmanlı şehzâdesinin ölüsünden bile korkarak Bursa şehrinde kaçan Karaman Beyi gibi, bir gölgeden ibâret kalmış Dağıstanlı'nın isminden bile hâlâ çekiniyordu.

**

Ömrünün kitabında tek lekeli sahife olmayan bu cenk ulusu, Medine-i Resul'e doğru yola çıkarken, geride bıraktığı cihadlar silsilesinin de muhâsebesini tamamlamıştı. Öyle ki bir an bile, iktidar ve saltanat için kılıç sallamamış, yalnız Hak ve hakikat için döğüşmüştü.

Artık Hakk'a varacağı yolun da sonuna yaklaşmışa benziyordu. Nitekim öyle de oldu.

Bu satırları yazanın âlemlere yol gösterici Efendisi de, o îman pehlivanının toprağa hazırlanış ânını şu vesîka sözler ile bağlamıştır: «Şeyh Şâmil gasl edilirken vücûdunda yüzyirmi kılıç yarası bulunuyordu.»

HAKK'IN VE HALKIN SEVGİLİSİ

Mehmet DEMİRCİ

Pürüzsüz, berrak bir sesten, seneler önce dinlediğim, oldukça etkileyici bir **ilâhî**'yi hiç unutamam. O zaman, bestenin te'siri altında kalmıştım. Sonradan öğrendim, makâmı Acemaşîran imiş. Tiz olarak başlıyor, çarpıcı bir şekilde iniş çıkışlarla devam edip, dinleyeni mûsikînin engin ufuklarında gezdirerek âdetâ mest ediyordu. İlâhî bittiği zaman, onun «**karâr**»ıyla birlikte insan, zevkli bir yolculuğun sükûnetini ve doymuşluğunu içinde hissediyordu.

İlâhînin ilk mısırâi uzun müddet dilimden düşmedi, kendi kendime kaldığım zamanlarda tekrarlayıp durdum:

«**Hazret-i Hakk'ın habîbi sevgili bir tânesi**»

Daha sonra bir vesîle ile güfteyi incelemem icab etti. Meğer güfte, en az beste kadar güzel değil mi imiş? Mânâsını daha yakından tâkip edeyim derken bu yazının ana hatları meydâna çıkmış oldu. İlk beyit şöyle:

Hazret-i Hakk'ın habîbi sevgili bir tânesi

Olduğunçün oldu âlem hüsnünün dîvânesi

Milletimizin duygu ve inanç hayatında **Peygamber sevgisi** önemli yer tutar. Hz. Muhammed (a.s) için Türk edebiyâtında asırlarca çok güzel «**Naat**»ler yazılmıştır. Bilindiği gibi **Naat**, Hz. Peygamber'in sevgisi ile, onu övmek, ona hayranlık ifâde etmek ve ondan şefâat dilemek duyguları ile terennüm edilen şiidir.¹ İşte

1 Bkz. Nihad Sâmî Banarlı, Şiir ve Edebiyat Sohbetleri 2, s. 54, İstanbul, 1982.

adı geçen ilâhının güftesi de naat türünde bir şiirden alınmadır. Naatlerde şâirin duyguları ve sevgisi, bâzı âyetler, hadîsler, târihî hâdiseler ve menkıbelerle desteklenerek, çok defa tasavvûfî bir üslûb içinde işlenir.

İlâhîmizin birinci mısırında, Peygamber Efendimizin Allah'ın en büyük sevgilisi olduğuna işaret ediliyor. Gerçekten öyledir. Her men herkesce bilinen bir Kur'an âyetinin meâli şudur: «**Ey Muhammed de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.**»² Kendisine uyularak Allah'ın sevgisi kazanılmaya vesîle olan Peygamber, elbette O'nun sevgilisi olacaktır.

Bir hadîs-i şerifte bu husûsu daha açık olarak görebiliyoruz. Kur'ân-ı Kerim'de bâzı eski peygamberlerle ilgili övücü beyanları hatırlayan sahâbîlerin düşüncelerini aksettiren hâdis şudur: İbn Abbas anlatır: Ashab bir gün kendi aralarında konuşuyorlar ve İbrâhim peygamberin Halîlullah, Hz. Musâ'nın Kelîmullah, Hz. İsâ'nın Kelimetullah ve Rûhullah olarak tavsif edildiğini, Allah'ın Âdem'i seçkin kıldığını söyleyip şaşkınlık, hattâ mahzunluklarını ifâde ediyorlardı. Yanlarına yaklaşan Peygamberimiz (a.s.), konuştukları şeyler ve şaşkınlıklarından haberi bulduğunu, o peygamberler hakkındaki beyanların doğru olduğunu belirtti ve şöyle devam etti: «**Ancak ben de Allah'ın sevgilisi (Habîbullah)'ım, fakat böbürlenmem; kıyâmet gününde Livâü'l-Hamd'i ben taşıyacağım fakat böbürlenmem; yine kıyâmet gününde ilk defa şefâat edecek ve şefâati ilk kabul edilecek olan benim, böbürlenmem;... ve ben evvelkilerin ve sonrakilerin en değerlisiyim, böbürlenmem.**»³

Habîbullah, yâni Allah'ın sevgilisi o yüce Peygamber'i sevmek, esâsen her müslüman için iman borcu sayılır. Bunu bizzat Peygamber'imiz beyân buyurur: «**Hiç biriniz beni anne-babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe gerçek mü'min olamaz.**»⁴ Şüphesiz bu sevgi, onun yolundan gitmek ve onun ahlâkı ile ahlâklanmak sûretiyle kökleşip kuvvet kazanacaktır.

Peygamber sevgisinin sâde ve samîmi bir ifâdesini **Yunus Emre'nin** şu mısırâlarında görüyoruz:

2 Al-i İmran Sûresi, 31.

3 Tirmizî, Menâkıb, 1

4 Müslim, İman, 16

Arayı arayı bulsam izini
 İzinin tozuna sürsem yüzümü
 Hak nasîb eylese görsem yüzünü
 Yâ Muhammed canım arzular seni.

Yine aynı gönül şâirimiz, pek çok Peygamber dostlarının duygularına tercüman olurcasına yana yakıla şöyle seslenir:

Canım kurban olsun senin yoluna
 Adı güzel kendi güzel Muhammed
 Şefâat eyle bu kemter kuluna
 Adı güzel kendi güzel Muhammed

Başta sözünü ettiğimiz güftenin ikinci beyti şöyle devam ediyor:

Zât-ı pâkindir sebep bu âlemin icâdına
 Olmasa teşrifin olmazdı cihan kâşânesi

Bu mısralarda karşımıza Nûr-ı Muhammedî veya Hakikat-ı Muhammediyye denen görüş çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in mânevî şahsiyetinde sembolleşmekte olan bu inanca göre o, Hz. Âdem' den önce yaratılmıştır, Allah katında en sevgili ve en değerli varlıktır. Başka varlıklar, nurlar, nebîler hep onun hakikatini tafsîl ve beyân için var edilmiştir. Hattâ kâinâtın yaratılışı onun yüzü suyu hürmetinedir.

İşte yukarıdaki son beyit bu fikre ışık tutmaktadır ve tasavvufî edebiyâtımızda, hüsn-i hat san'atımızda sıkça geçen ve hadîs olarak bilinen «Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk» yani «Ey Muhammed sen olmasaydın sen olmasaydın felekleri yaratmazdım» ifâdesinin manzûm olarak dile getirilmesinden başka bir şey değildir.

Hz. Muhammed (a.s.)'in âlemlere rahmet olarak gönderildiği, Kur'an-ı Kerim'in beyânıyla sâbittir.⁵ «Levlâke...» sözü ile ilgili olarak ise şu meâldeki hadîsler dikkati çekiyor: «Âdem o mâhut hatayı işlediği vakit, yâ Rabbi Muhammed hakkı için beni bağışlamamı istiyorum, dedi. Allah: Ey Âdem, ben Muhammed'i (cismen)

5 Enbiyâ Sûresi, 107

yaratmadığım halde sen onu nasıl biliyorsun? diye sordu. Âdem cevap verdi: Yâ Rabbi sen beni elinle yaratıp, bana rûhundan nefh ettiğin vakit başımı kaldırdım ve arşın direkleri üzerinde Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah (Allah'dan başka ilâh yoktur, Muhammed O'nun resûlüdür) yazılı olduğunu gördüm. Biliyorum ki sen kendi ismine ancak yaratıkların en sevgilisini izâfe edersin.. Yüce Allah: Doğru söyledin ey Âdem, dedi, onun hakkı için istiyorsan bağışladım gitti. Eğer Muhammed olmasa idi seni yaratmazdım.»⁶ Başka bir hadîsin konumuzla ilgili bölümü ve bu sefer Allah'ın Hz. İsâ'ya hitâbı tarzında olmak üzere şu şekildedir: «Şâyet Muhammed olmasa idi Âdem'i yaratmazdım, şâyet Muhammed olmasa idi cennet ve cehennem yaratmazdım.»⁷

Şu halde «Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım» ifâdesinin bu lâfızla olmasa bile, mânâ itibâriyle doğru olduğu görülüyor.⁸

Çeşitli fikirler, san'at imbiğinden geçip hislerle karışınca renkli biçimler kazanır. Samîmî Peygamber sevgisi, gün olur, bir şâire şunları söyletir: Hz. Âdem, kendi neslinden Hz. Muhammed'in geleceğini bildiği için cennetten kovulup yeryüzüne inmeyi göze almıştır. Gün olur başka bir şâir, teyemmüm sırasında toprağın, temizleyicilik vasfına sâhip olmasını, Hz. Peygamber'in mübârek ayağı ile yeryüzüne basmış olmasına bağlayıverir ve şöyle seslenir:

Basmasa mübârek kademin rûy-i zemine,
Pâk itmez idi kimseyi hâk ile teyemmüm.

Sonra tutar bir hat üstâdı, levhaya geçirir; mânâsiyle gönüllerin gıdalandığı bu beyitten, harflerinin san'atlı yazılışı, ebrûsu ve tezhîbiyle gözlerin de nasiplenmesini temîn eder.

Bir başka levhada, İsmâil Hakkı Bursevî'nin, işin aslını fısıldayan şu beytine rastlarız:

Âyinedir bu âlem her şey Hak ile kâim
Mir'ât-ı Muhammed'den Allah görünür dâim.

6 Hâkim Neysâbü'rî, el-Müstedrek, II, 615, Haydarabad, 1335-1342; Taberânî, el-Mu'cemü's-Sağır, II, 82-83, Medîne, 1382/1968

7 El-Müstedrek, a, g, yer ve sayfa

8 Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, c. II

Yukarıdaki hadîs-i şeriflerde ifâde bulan fikirler, Mevlid nâzımı Süleyman Çelebi'nin şu sâde mısırâlarında aynen yer almaktadır:

Ger Muhammed olmaya idi ayân
Olmayısardı zemîn ü âsmân

Hem vesîle olduğıçün ol Resûl
Âdem'in Hak tevbesini kıldı kabûl

Ger Muhammed gelmeyeydi âleme
Tâc-ı izzet irmez idi Âdem'e.

Netice olarak şunu görüyoruz ki, temeli hadîslerde yer alan bu Peygamber sevgisi; şiir, mûsikî ve hüsn-i hat gibi çeşitli güzel san'at iklimlerine uğrayarak, inanmış gönüllere rahmet ve muhabbet damlaları şeklinde dökülür olmuştur.

Yâ ilâhî ol Muhammed hakkıçün
Ol şefâat kânı Ahmed hakkıçün

Nûr-ı Ahmed izzetine ey Hüdâ
Eyleme bizi Muhammed'den cüdâ.

diyerek biz de bu damlalarla serinlemeyi umalım ve Süleyman Çelebi'nin diliyle Habîbinden uzak bırakmamasını niyâz ederek nokta koyalım.

DEĞERLERİMİZ VE DEĞER HÜKÜMLERİMİZ

Hayri BİLECİK

Asırlarca üç kıt'ada kahramanlık destanları yazarak buyruk yürüten atalarımız, aynı zamanda ilim, san'at, ahlâk ve benzeri her sahada bütün dünyâya örnek ve önder olmuşlardır.

İnsânî medeniyet yarışında, Müslüman-Türk'ün ayak topuğuna bile erişemeyenler, güçlü olduğumuz sürece, korku ve hayranlıkla önümüzde dize gelip, el-etek öpmüşler... Zayıf ve çâresiz anlarımızda ise, kıskançlık ve aşağılık duygusundan doğan ezeli bir düşmanlıkla, üzerimize çullanmakta tereddüt etmemişlerdir.

Bu, bugün de böyledir, yarın da böyle olacak...

Şu hâlde bize düşen; sâdece şanlı mâzimizle övmek veya düşmana lânetle vakit öldürmek değil, bir an önce dertlerimize devâ bulup güçlenmek ve günümüz dünyâsındaki gerçek yerimizi almaktır.

Bunun için de önce, yaşadığımız asra ayak uyduracak ölçüde bilgili, millî-ahlâkî değerlerimize sâhip çıkacak ve onları bugünün şartları içinde yaşayıp yaşatacak şuûra mâlik; imanlı, ahlâklı birer örnek insan olarak yetişmemiz ve bizden sonrakileri de bu seviyede yetiştirmemiz gerekir.

Millî varlığımızın hücreleri durumunda olan insana, insanlık şerefini kazandıran değerler ve bu değerlerin ihtivâ ettikleri mânâ ve mefhumlar tek tek tahlil edilip, günümüz şartlarına uygun bir tarzda yeniden terkîp edilmedikçe, sosyal hayâtın başımıza yığıldığı problemleri çözmek mümkün değildir. Zira cemiyet mes'elesi, esas itibâriyle insanın mes'elesidir. Bir başka deyişle, insanın temel değerleriyle tanışması ve bu sûretle kendini tanımasıdır.

İnsan, insanlık, vatan, millet, nâmus, şeref, haysiyet, hamiyet, hak, adâlet ve benzeri millî-mânevî değerler, fertlerinin rûhunda

ne derece kuvvetle yaşanır, o milletin millî varlığının da o derece güçlü olacağı âşikârdır.

Şâyet insânî hayâtımıza yön veren bu değerler ve temel kıstasları olan iyi-kötü, güzel-çirkin, haram-helâl gibi değer hükümleri, gerçek mânâları ile benimsenemezse «Mefhum Anarşisi» doğar ki, o zaman, iyinin yerini kötü, güzelin yerini çirkin alabilir. Meselâ zulüm güçlülük, hîle açığözlük gibi telâkkî edilirse önlenemez.

İlk ve en mühim tedbir, temel değerlerimizin ifâde vâsıtaları olan ve günümüzde tam bir hayat-memât mücâdelesini veren kelimelerimizin titizlikle korunması, aslî mânâlarının yozlaştırılıp değiştirilmesine asla müsâmaha edilmemesi olmalıdır.

Zîrâ arılaştırma bahânesiyle, Türk-İslâm Medeniyeti'nin müşterek malı olmuş kelimelerin şuursuzca veyâ kasden dilimizden sökülüp atılması yahut yerine yenilerinin uydurulması, aslında bir tek kelimenin değil, onun ihtivâ ettiği mânâ ve mefhûmun da yok edilmesi demektir ki neticesi, Mefhum Anarşisi'dir.

Biz, bu kargaşa içinde bütün değerlerimizi, günümüz şartlarına göre, yeniden tahlîl ve terkîp etmek gibi bir iddiânın sâhibi değiliz. Esâsen bu, haddimiz de değildir.

Ancak bu ve bundan sonraki yazılarımızda, mes'elenin büyüklüğü karşısındaki acizimizin idrâki içinde ve karınca kararınca, üzerinde ehemmiyetle düşünülmesi gereken birkaç örnek sunmaya gayret edeceğiz.

1 — İNSAN

Millî-mânevî kültürümüzün değer ölçülerine göre insan nedir, ne değildir? Kime insan denir? Taşıdığı yâhut taşımak mecbûriyetinde olduğu değerler ve bu değerlerin ihtivâ ettiği mânâ ve mefhûmlar nelerdir?

Halimizin ve istikbâlimizin temînâtı olacak insanımızı yetiştirmek ve ondan kaynaklanan sosyal mes'elelerimize çâre bulmak, bu ve benzeri suâllerin hakîkate en yakın cevaplarını tesbît edip bu cevaplar üzerinde, asgarî ölçülerde de olsa, birleşmemize bağlıdır.

Maddeyi esas alarak elle tutulur, gözle görülür vasıfta gerçek (realite) hükümler vaz'etme iddiâsında bulunan ve günümüz

eğitiminde ideal gibi gösterilmeğe çalışılan ilim anlayışına göre insan, ancak şöyle târif edilebiliyor: «Memelilerden, iki eli olan, iki ayak üzerinde dolaşan, sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği olan canlı.»¹ Kısaca, konuşan ve düşünen bir hayvan...

Bu târife ve târifi esas alan felsefî, ilmî anlayışa göre, bütün insanlar eşit olacağından, insan olmak veyâ insan yetiştirmek gibi hayâtî ehemmiyeti hâiz mes'elelerimiz, sâdece mecâzî değer taşıyan birer hayâl mahsulü gibi görülebilir.

Hâlbuki bu ana problem; din, dil, târîh, töre, örf ve âdetlerimiz gibi millî kültürümüzün ana unsurlarından doğan değer hükümlerimize göre mütâlea edilirse, insanları eşitlemek mümkün müdür?

İnsan vardır; fikri, ahlâkî, niyet ve davranışlarıyla meleklerden üstün. İnsan vardır; ihtiras ve menfaatlerinin kölesi olmuş, hilekârlığı, dalkavukluğu, vurdumduymazlığı ile mîdesinin sınırlarını aşamamış süflî bir hayvan. İnsan vardır; zulmü, vahşeti, kîni ve gaddarlığı ile hayvanlardan da aşağı...

Her üçünü de aynı biçim ve kalıpta gördüğümüz için «İnsan» deyip geçiyor, böylece de gerçek insana göre kendimizi kıyaslamaktan ve onu örnek ittihaz etmekten mahrûm kalıyoruz.

Neticede, herkes kendi mükemmelliğine inanıyor ve kendi benliğinin dört duvarı arasında bocalayıp duruyor.

Arapçadan aldığımız «İnsan» kelimesinin kökü «alışmak, kaynaşmak, ülfet etmek» mânâlarına gelen «Üns»dür. Bu sebeple bizim tefekkürümüzde, ancak Yaradan'ıyla biliş tutup, her an ülfet hâlinde bulunan yüce varlığa «İNSAN» pâyesi verilirken, biçim ve kalıp yönünden benzerleri ise, önceleri «insan derisinin dış yüzü» mânâsında kullanılan «Beşer» kelimesiyle isimlendirilip gerçek seviyeleri tesbît edilmiştir.²

Millî-mânevî kültürümüz ölçüleri içinde yapılan bu değerlendirmeye göre gerçek arslanla, arslan resmi arasındaki fark ne ise, bir ilâhî ve insânî değerler manzûmesi olan gerçek insanla, «Beşer» adına lâıyk görülenler arasındaki fark da odur. Bu değerlendirmeyi, asırlar ötesinden gür bir ırmak gibi çağlayıp gelen şifâhî kültürümüzle, «Beşer, şaşar.» diyerek, ne kadar veciz bir şekilde tesbît etmişiz, etmişiz ama günümüzde bu veciz ifâdenin harfler-

1 T.D.K., Türkçe Sözlük, 1974 baskısı, İnsan maddesi.

2 Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercümesi, Beşer maddesi.

den oluşmuş şekli ve kulaklarımıza akseden sözünden başka nesi kalmış?..

Gördüğümüz vefâsızlığın acısıyla hâlâ muhâtabımıza: «Seni insan sanmıştım...» diyoruz, diyoruz ama acaba dediğimizi anlıyor muyuz?

Biz, meleklerin secde ettiği ilk insan, aynı zamanda ilk peygamber olan ve Âdem diye anılan yüce ceddimizin adını da Arapçadan almış, onun maddî, mânevî sulbünden gelen varlığa, kendi zevk ve sesimizle «Adam», ona benzemek yolundaki gayretimize de «Adam olmak» demişiz. Bir zamanlar çocuklarımızı okutmuşuz, askere göndermiş, evermişiz hep adam olsunlar diye...

Acabâ, bu girift mevzûdaki millî irfânı aksettiren ve tam bir sehl-i mümtenî olan «İnsan adam» gibi bir deyim, türkçemizden başka hangi dilde vardır... Ve bugün, bu deyimle gerçek seviyesini tesbît ettiğimiz «İNSAN ADAM»lara ne kadar muhtâcız...

2 — TEFEKKÜR

Dilimize yine Arapçadan geçen «Tefekkür», «Fıkr» kelimesinden türemiştir. Günümüz Türkçesinde «düşünme, düşünce, görüş, kanâat, akıl, zihin, niyet, tasavvur, istek v.b.» kelimelerle karşılanan ve «Fikir» diye telâffuz ettiğimiz bu güzel kelimeyi, ihtivâ ettiği asıl mânâları gözönüne alarak, şöyle târif edebiliriz: «Bir kimşenin herhangi bir hususta kendi tasavvur, niyet ve isteklerine göre, idrâki ölçüsünde dikkatle düşünerek verdiği hüküm veya serrettiği görüş, kanâat.» «Tefekkür» ise, bu mânâda îmâl-i fikr ederek varlıkların özü ve esâsı hakkında hüküm vermek, görüş ve kanâat beyân edebilmektir.

Açıkça görülüyor ki, tefekkür ve fikirlerimizde esas olan, aklî kapasitemiz yanında, düşüncelerimize yön veren niyet, istek ve tasavvurlarımızdır.

Şu hâlde gerçek mütefekkir, ancak gerçek insandır, hükmünü verebiliriz. Zîrâ beşer seviyesindeki insanın akıl ve düşüncesi kin, kibir, şehvet, menfaat gibi nefsânî ihtirasların boyunduruğundan tam mânâsıyla kurtulamamıştır. Onun için de tefekkürü ve fikirleri, bencilliğinin sınırlarını aşamaz ve sâdece günlük hayâtın idâmesini sağlamaya yarayan, «Basit düşünce» adını verebileceğimiz bir seviyede kalır. «Öfkede akıl yoktur.» diyen atasözümüzle anlatılmak istenen belki de budur. Öfkede akıl olmaz da, aynı dere-

cede basîretimizi bağlayan, şehvet, kin, gurur ve menfaatlerimizde akıl olur mu?

İhtiraslarının zebûnu olan basit düşünce sâhibi beşer, hiçbir mevzûun özüne, esâsına inemeyeceği için, değer hükümlerinde dâimâ tenâkuz içinde kalır ve iyiyi kötü, güzeli çirkin, yanlış doğru olarak kabûl edebilir. Zîrâ bu tarz düşüncede fikirler değil, sloganlar hâkimdir. Meselâ sevgi mefhûmu üzerinde hiç tefekkür zahmetine katlanmadan veyâ bir gerçek mütefekkirin bu mevzûdaki fikrini araştırmaya lüzum görmeden, «Bütün hayvanları sevmeliyiz.» sloganını benimsemiş birine: «Yılan ve akrep de birer hayvandır, nasıl seversiniz?» diye sorduğumuzda tatminkâr bir cevap alabilir miyiz...

Tefekkürü Arapçadır diye atar da ifâde ettiği değer ve mefhûmu düşünmek kelimesiyle karşıladığımızı zannederek, tefekkürle birlikte fikirler ve mütefekkirler de gider, yerlerini ise, günümüzde olduğu gibi, sloganlar ve düşünürler alır. Bunun neticesinde de, basit düşünce ile hâlline imkân olmayan, insânî problemlerimiz ve bunlardan doğan cemiyet mes'elelerimiz önünde «arpacı kumrusu gibi düşünmek»ten başka çâremiz kalmaz.

*
**

Açıkça görülüyor ki, günümüz dünyâsında millî varlığımızın devam ve bekâsı ancak temel değerlerimize sâhip çıkmamıza ve onları yaşayıp yaşatmamıza bağlıdır.

Bunu gerçekleştirmenin ilk şartı da insan olmak ve insan yetiştirmek yolunda bizlere rehber olacak, beşer seviyesini aşmış, tefekkür sâhibi gerçek insanları bulup, tam bir teslîmiyetle ellerine, eteklerine sarılmaktır.

İSLÂM'IN İLK DÖNEMLERİNDE GAYR-İ MÜSLİMLER

Doç. Dr. Mustafa FAYDA

Bilindiği üzere Türk Milleti, milâdî VIII. yüzyıldan itibaren İslâm Dini ve Müslümanlarla çok yakın bir şekilde temâs etmeye başlamış IX. ve X. yüzyıllarda da kitleler hâlinde bu dîni kabûl etmiştir. Türkler Müslüman olduktan sonra da birçok devlet ve imparatorluk kurmuşlar; bilhassa Selçuklu ve Osmanlı Devletleri zamanlarında, İslâm Dünyâsının liderliğini üslenmişler ve İslâm Dîninin her konudaki gereklerini yerine getirmekte de kusur etmemişlerdir. Türkler, hâkim oldukları coğrafya üzerinde yaşayan başka din mensublarına karşı da, mensup oldukları dînin esaslarına göre hareket etmişlerdir.

Biz bu esasları, milâdî VII. yüzyılın ilk yıllarında (610), insanlığa İslâm Dînini ve Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğ etmeye başlamış olan Hz. Peygamber ve ilk Halifeleri döneminde, İslâm Devleti hâkimiyetine giren topraklarda yaşayan ve fakat İslâmiyet'i din olarak kabul etmeyenlerin durumlarını ele almak sûretiyle ortaya koymaya çalışacağız.

Hz. Peygamber, yirmi üç yıl devâm eden peygamberlik hayatının onüç yıla yakın kısmını, siyasî ve askerî güçten mahrûm bir halde, içinden çıktığı toplumu, puta tapıcılıktan (şirkten) bir Tek Allâh'a inanmaya dâvetle Mekke'de geçirmiştir. Onun puta tapıcılıkla başlattığı bu mücâdele, M. 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicretten sonra kurmaya muvaffak olduğu siyâsî ve askerî devlet gücüyle de takviyeli bir şekilde, baştan yine Mekkeli puta tapıcılar olmak üzere Arap yarımadasının muhtelif yerlerindeki aynı inancı paylaşanlarla, Hicretin 9. yılına (Miladî-631) kadar devâm

etmiştir. Hicretin 9. yılında nâzil olan Tevbe (veya Berâe) sûresinin bâzı âyetlerine göre, puta tapan bâzı kabîlelerle yapılmış ve belirli bir zamanla sınırlandırılmış ittifak ve dostluk anlaşmaları kaldırılmış; bu inancı devâm ettiren kabîlelere dört aylık bir müddet tanınmış ve kendilerine İslâm Dînini kabûl etmeleri şart koşulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in emriyle Hz. Peygamber'in, sayıları çok az kalan bir iki putperest Arap kabîlesine karşı gerçekleştirdiği bu operasyon ile Arap yarım adasındaki puta tapıcılık sona ermiş ve bu bölgenin insanları İslâm Dînini kabûl etmişlerdir.

Arap yarımadasındaki puta tapıcılıkla ilgili bu îstisnâî gelişmeyi kısaca belirttikten sonra, şimdi «gayr-i müslim» terimi üzerinde durmak istiyoruz. Bu terimi biz, İslâmiyet'i din olarak kabûl etmeyenler için kullanıyoruz. Bu dinler arasında ilk sırayı Yahudilikle Hristiyanlık almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu iki dîne mensup olanlara yirmibeş kadar yerde «Ehl-i Kitab» (Kitap sâhipleri, kendilerine Allah'ın kitap gönderdikleri) şeklinde hitap edilmiştir. Hz. Peygamber zamanından başlayarak Müslümanlar, Yahudilerle Hristiyanları daima «ehl-i kitab» kabûl etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm «ehl-i kitab» terimi ile, kendilerine vahiy yoluyla kitap gönderilmiş olan Yahudilerle Hristiyanları, puta tapıcılardan (müşriklerden) ayırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, bu kitapların asılları aynen muhâfaza edilmemiş olmakla birlikte, Yahudilerle Hristiyanlara, puta tapıcılara göre daha imtiyazlı ve üstün bir mevki tanımıştır.

Yukarıda kısaca belirttiğimiz Arabistan'daki putperestlere karşı takınılan kesin tavrın aksine, İslâm Devleti topraklarında yaşayan ehl-i kitab olanlara tanınan bu imtiyazın ne olduğu üzerinde durmak istiyoruz.

Ehl-i kitab olanlar, İslâm Devleti hâkimiyetinde yaşamayı kabûl ettikleri takdirde, kendilerine «Allah ve Resûlü'nün zimme»si verilir ve böyle kimselere de «zimmî» denilir.

«Zimme», himâye (koruma), sâhip çıkma, koruma mecbûriyeti, birinin emniyetini taahhût etmek gibi mânâlara gelen bir kelimedir. İslâm Devleti, gerek dıştan gerek içten gelebilecek her türlü tehlikeye karşı, kendisine «zimme» verdiği kimseleri korumayı, on-

ların can, mal, ırz ve nâmusu ile dînî hayatlarını ve mâbetlerini emniyet altına almayı, Allah ve Resûlü adına yüklenmektedir.

Ehl-i Kitab'a verilmiş geniş mânâda hukûkî bir himâye şeklinde anlaşılması gereken «zimme» ile bu insanların maddî ve mânevî hayatları devlet tarafından garanti altına alınmakta ve zim-mîler, hür insanlar olarak telâkkî edilmekte, savaş esîri veyâ köle muâmelesine tâbî tutulmamaktadır.

Ehl-i kitaba verilen bu devlet garantisiyle ilgili şartları ve târihî gelişmeleri ele almadan önce, bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekiyor. İslâm Devleti toprakları üzerinde yaşayan Yahudilerle Hıristiyanlara verilen bu imtiyaz, Hz. Peygamber'in bir hadîsine dayanılarak İranlıların eski dîni olan Mecûsîliğe (Zerdüştlük) de tatbîk edilmiştir. Hecer bölgesindeki Mecûsîlerle yapılan anlaşma sırasında Hz. Peygamber'in «Onlara, ehl-i kitaba davran-dığınız gibi davranınız» şeklindeki emri üzerine, kendileri zimmi statüsüne sokulmuşlardır.

Diğer taraftan Mecûsîler yanında, Samirî ve Sabiîler ile Budistler, Hindistan ve Çin'deki çeşitli dinlerin mensupları da, şâyet İslâm Devletleri hâkimiyetine girmişlerse, ehl-i kitab gibi dâimâ zimmi telâkkî edilmişlerdir. Bu hususta Abbâsî halifesi Harun Reşid'in başkadısı meşhur hukuk âlimi İmam Ebu Yusuf (182/798), Arap yarımadasındaki putperestler hâriç, diğer insanlarla — ehl-i kitab, ateşperest, müşrik ne olurlarsa olsunlar — zimme anlaşması yapılabileceğini açık bir şekilde ifâde etmiştir.

Böylece Müslümanlar, Hz. Peygamber zamanından başlayarak, başta ehl-i kitab olan Yahudilerle Hıristiyanlar olmak üzere, diğer dinlerin mensuplarına zimmi statüsü uygulamışlardır. Bundan dolayı biz, ehl-i kitab terimi yerine, daha şumûllü ve târihî gelişmelere daha uygun bir ifâde olan «gayr-i müslim» terimini kullanmayı tercih etmekteyiz.

Kendi topraklarında başka din mensuplarına hayat hakkı tanıyan İslâm Dîninin bu anlayışı, târih içerisinde değişmeyen bir esas olarak varlığını hep devâm ettirmiştir. Bu hususun bugün de görünen en açık delili, Müslümanların, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra Arabistan dışında fethettikleri yerlerdeki insanların, o zamandan günümüze kadar, kendi dinlerini hâlâ muhafaza etmeleridir. Nitekim, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'daki bugünkü hi-

ristiyanlar, Hz. Ömer zamânında (13-23/634-644) İslâm Devleti hudutları içerisinde kalmayı kabûl eden ve kendilerine zimmi statüsü uygulananların torunlarıdır.

İslâm fetihlerinin dikkatimizi çeken bir özelliğini burada açıklamak isteriz. Müslümanlar fethettikleri yerlerdeki insanları, İslâm Dînini kabûl etmeye üç defâ dâvet ederler; bu dâveti kabûl ederek müslüman olanlar, diğer müslümanlarla aynı hak ve mükellefiyetlere sâhip olurlar. Bu dâveti kabul etmeyenler ise zimmi statüsünü kabûl ettikleri takdirde kendi dinlerinde kalırlar. Hiç kimse zorla, silâh zoruyla İslâm Dînini kabûle zorlanamaz. Hz. Peygamber'le başlayan ve daha sonra Müslümanlar tarafından devâm ettirilen tek şey İslâmiyet'i insanlığa tebliğ etmek, sunmak ve dâvetten ibârettir. İnsanların akıl, gönül ve vicdanlarının silâh zoruyla fethedilemeyeceğini kabûl eden İslâm Dîni, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün Müslümanlara yalnızca tebliğ etmek vazifesini yüklemiş ve bu tebliğ ve dâvetin de en güzel şekilde yapılmasını istemiştir. Şu Kur'ân âyetleri bu hususun en açık delilleridir:

«Ey Muhammed! Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış; doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir.» (en-Nahl, 125).

«Ey Muhammed! Eğer seninle tartışmaya girerlerse, 'Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a verdim.' de. Kendilerine kitab verilenlerle ve kitapsızlara: 'Siz de İslâm oldunuz mu?' de; şayet İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir, yüz çevirirlerse, sana yalnızca tebliğ etmek düşer. Allah kullarını görür.» (Âl-i İmran, 20).

«Ey Muhammed de ki: 'Ben size zarar vermeye de iyilik yapmaya da kâdir değilim.' De ki: «Beni kimse, Allah'a karşı savunamaz ve ben O'ndan başka sığınak bulamam.» «Benim yaptığım yalnızca Allah katından olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir...» (Cin, 21-23).

«Kitab ehlinde haksız davrananlar bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, ve şöyle deyin: 'Bize indirilene de size indirilene de inandık; bizim Tanrımız da sizin Tanrımız da birdir; biz O'na teslim olmuşuzdur.» (Ankebut, 46).

«Dinde zorlama yoktur...» (el-Bakara, 256)

«Sizin dininiz size, benim dinim banadır.» (Kâfirûn, 6).

İslâm Devleti tarafından gayr-i müslimlere verilen zimme ve-yâ devlet garantisi, kaynağını Kur'ân'dan almaktadır. Tevbe (Berâe) sûresinin 29. âyeti şöyledir:

«Kendilerine kitab verilenlerden Allah'a da Âhret Gününe de inanmayan, Allah'ın ve Peygamberin haram kıldığını haram saymayan hak dinini din kabûl etmeyen kimselerle, boyunlarını büküp elleriyle cizye verecekleri zamâna kadar savaşın.»

Hicret'in 9. yılında nâzil olan bu âyete göre, gayr-i müslimlerin İslâm topraklarında ve Müslümanların himâyesinde kalmaları için cizye vermeleri şart koşulmaktadır.

Cizye âyetinin hükümlerine göre Hz. Peygamber'in gayr-i müslimlerle yaptığı anlaşmaların sayısı fazla değildir. Eyle, Cerbâ, Ezruh, Maknâ, Dûmetu'l-Cendel, Teyma, Bahreyn, Yemen ve Necran bölgelerindeki gayr-i müslimlerle anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmaların her birini ayrı ayrı ele almaya burada imkân yoktur. Ancak Necranlı Hristiyanlarla yapılan anlaşma üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

9. yilda, Hz. Peygamber'in İslâmiyete dâvet için yazdığı mektup üzerine bir hey'etle Medîne'ye gelen Necranlı Hristiyanlar, bir ikindi üzeri Mescid-i Nebevî'ye vardılar; Hz. Peygamber Ashâbı ile henüz ikindi namazını kılmıştı. Bu sırada ibâdet vakitleri gelen Hristiyanlar, ibâdet etmeye hazırlandılar. Bir kısım ashâb, bunlara mânî olmak istedi; fakat Hz. Peygamber, onların serbestçe ibâdetlerini yerine getirmelerine müsâade edilmesini emretti. Hz. Peygamber, Necran hey'eti adına konuşan dinî liderleri Ebû Hârîse ile başkanları Abdu'l-Mesîh'i İslâmiyet'i kabûle çağırdı. Onlar:

— «Biz, senden önce Müslüman olduk!» diye cevap verdiler. Hz. Peygamber:

— «Yalan söylüyorsunuz. Sizi İslâmiyet'i kabûlden üç şey alıkoymaktadır. Bunlar: domuz eti yemeniz, haç'a tapmanız ve Tanrı'nın oğlunun bulunduğuna inanmanızdır!» diye mukâbelede bulununca onlar:

«— O halde İsâ'nın babası kim?» diye sordular.

Hz. Peygamber'in bu soruya hemen cevap vermeyip sustuğu;

Hız. İsa'nın şahsiyeti ve Hristiyanlıkla ilgili birçok mes'eleyi içine alan Kur'an-ı Kerim'in III. sûresi Âl-i İmran'ın başından itibaren seksenden fazla âyetin nâzil olduğu bu arada Hız. İsa hakkındaki soruya, Hız. Âdem'in anne ve babasız yaratılması örnek gösterilerek şu şekilde cevap verildiği görölmektedir:

«Muhakkak ki İsa'nın hâli de (yâni babasız dünyâya gelişi) Allah indinde, Âdem'in hâli gibidir. Allah onu topraktan yarattı; sonra da 'ol' dedi, o da oluverdi. Bu hakikat Rabbinden gelen bir gerçektir. Öyle ise şüphecilerden olma. Artık sana bu ilim geldikten sonra kim seninle onun hakkında münakaşa etmeye kalkarsa de ki: 'Geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra cânı gönülden ibtilhal ile duâ edelim de Allah'ın lânetini yalancaların boynuna geçirelim.» (Âl-i İmran, 59-61).

Hız. Peygamber, yanına Hız. Fâtma, Hız. Hasan, Hız. Hüseyin ve Hız. Ali'yi alarak, kendisiyle münakaşa eden Necran hey'eti mensuplarına bu âyetleri okuduktan sonra:

«Eğer size söylediklerimi inkâr ederseniz, geliniz sizinle mübâhele edeceğim,» dedi.

Mübâhele, dini bir konunun karşılıklı konuşmak sûretiyle hal edilmesine imkân bulunmadığı zaman, mes'eleyi çözümlemek için her iki tarafın, bâtil ve haksız olanın ilâhî lânete uğraması yolunda Allah'a duâ ve niyazda bulunmalarıdır.

Necranlılar, kendi aralarında istişâre ettikten sonra Hız. Peygamber'e gelerek:

«Ey Ebu'l-Kasım! Seninle lânetleşmemeğe karar verdik. Seni kendi dininle başbaşa bırakacağız. Biz de kendi dinimize döneceğiz. Bizim hakkımızda nasıl istersen öyle hüküm ver. Biz sana istediğin şeyi verelim ve seninle anlaşma yapmış olalım,» dediler.

Bunun üzerine bir anlaşma yapılır ve şu esaslar tesbît edilir:

Necranlılardan istenen hususlar:

— Yıllık 2000 elbise verecekler,

— Yemen taraflarında bir savaş olursa Müslümanlara 30 zırh, 30 at, 30 deve ve diğer bâzı savaş malzemesini ödünç olarak verecekler; bunlar savaşta telef olursa ödenecek.

- Hz. Peygamber'in elçilerini bir ay kadar misafir edecekler.
- Zulüm yapmayacaklar, zulme de maruz kalmayacaklar.
- Riba yemeyecekler.

Buna karşılık Necranlıların elde ettiği haklar da şunlardır:

- Allah ve Resûlünün himâyesi (zimme),
- Necran ile çevresine, mallarına, dinlerine o zamanki ve sonraki nesillerine bu himâyenin teşmil edilmesi,
- Malları, mülkleri, çoluk çocukları ve mâbedleri emniyettedir. Hiç kimse dinî mevkiinden, râhip râhipliğinden alınmayacaktır.
- Askere alınmayacaklardır.
- Hz. Peygamber'in hâkimiyeti kabûl olunacaktır.
- Bu şartlara riâyet ettikleri sürece emîn olarak yaşayacaklardır.

Görüldüğü üzere burada cizye, bir bölge halkından alınan aynı vergi, yâni o bölgedeki bir malın (elbise) istenilmesi şeklindedir. Diğer bâzı anlaşmalarda ise, her şahıstan, mâlî durumlarına göre kararlaştırılan belirli miktardaki paradır. Zimmîlerin gücü nisbetinde alınan cizye yılda bir defâdır.

Kadınlardan ve kölelerden, çocuklardan, inzivâya çekilmiş din adamlarından, fakirlerden ve güçsüzlerden cizye alınmaz. Askerlik vazifesinden muaf tutulan gayr-i müslimler, kendi istekleriyle Müslümanlar safında savaşılırsa, o yılki cizyeden muaf tutulurlar. Himâyenin yerine getirilemediği durumlarda da cizye alınmaz.

Humus halkıyla yapılan anlaşmadan bir yıl kadar sonra, 15/636 yılındaki Yermuk savaşından önce Müslümanlar, Bizans imparatoru Heraklius'un kendilerine hücum etmek üzere asker topladığını öğrendiler. Bunun üzerine Humus halkından aldıkları cizyeyi iade ettiler ve kendilerini koruyamayacaklarını bildirdiler.

Burada yaşayan gayr-i müslimler, kendilerine karşı Müslümanların vefâkârlıklarını, güzel ahlâklarını, iyi hareket ve davranışlarını gördüklerinden dolayı, kendi dindaşları Bizans'a karşı Müslümanların safında savaşmaya karar vermişler; Bizanslıların arasına casuslar gönderip askerî sırlarını Müslümanlara ulaştırmış-

lardır. Bu savaş sırasında, Suriye'nin diğer bölgelerindeki gayr-i müslimlere de aynı şekilde hareket edildiğini görüyoruz.

Müslümanlar, gayr-i müslimlerle yapmış oldukları anlaşmalara dâimâ bağlı kalmışlar ve bunların yerine getirilmesine gerekli has-sâsiyeti göstermişlerdir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerim'in genel ahlâk prensiplerine ve Hz. Peygamber'in örnek şahsiyetine bağlılığın bir gereği olarak kabûl edilmiştir. Sözünde durmak, yalan söylememek, ahde vefâ ve özellikle kul hakkı gibi prensiplerin Müslümanlara telkin ettiği özellikler, gayr-i müslimlere karşı davranışta da kendisini göstermiştir.

Hız. Peygamber, İslâm Devleti himâyesine girmiş, kendilerine «Allah ve Resûlünün zimmesi» verilmiş olan kimselere nasıl davranılması gerektiği hakkında bâzı emir ve telkinlerde bulunmuştur:

«Her kim bir zimmîye zulmeder veyâ ona, taşımaktan âciz olduğu bir yük yüklerse, onun hakkını noksanlaştırır veyâ gönül rızâsı olmadan bir şeyini alırsa, ben o kimsenin hasmıyım.»

«Allah, Kıyâmet Günü'nde insanlara eziyet edenlere eziyet edecektir.»

Bu sözleriyle himâye hakkı verilmiş olan gayr-i müslimlere zulmedilmemesini ve kendilerine âdil davranılmasını açıkça emreden Hız. Peygamber, «Benim zimmemi koruyunuz!» buyurarak, yapılan anlaşmalara ve verilen sözlere bağlı kalınmasını istemiştir.

Onun şu sözleri, gayr-i müslimlerden, yapılan anlaşmalarda belirtilen miktarlardan fazla vergi alınmamasını açıkça ortaya koymaktadır:

«Sizler, mallarını size karşı kullanarak, canlarını ve çocuklarını koruyacak olan bir kâvimle savaşacaksınız ve onlarla sulh yapacaksınız. O zaman onlardan anlaşma şartları dışında bir şey almayınız; çünkü bu sizin için helâl değildir.»

Hız. Peygamber, din farkı göstermeksizin, Müslümanları, insanlara iyi davranmaya çağırmakta ve onlara zarar vermemelerini şu sözleriyle ifâde etmektedir; «Bir Müslümana veyâ zimmîye, bile bile zarar veren kimse mel'undur.»

Hız. Ömer, gözleri görmeyen yaşlı bir Yahudi'nin, cizye ödemek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere dilendiğini görünce,

adamın elinden tutup evine götürdü, ona bir miktar sadaka verdi, sonra Beytülmal'in hazinedârına yolladı ve şöyle dedi:

«Bu adama ve benzerlerine bakınız! Vallahi biz bunlara insaflı davranmalıyız. Gençliğinde cizyesini aldık. Sonra ihtiyarlığında bu şekilde perişan vaziyette bırakmamız doğru olmaz. **“Zekât-lar ancak fakirler ve miskinler içindir...”** âyetinde geçen fakirlerden murâd Müslümanlar, miskinlerden maksad ise, ehl-i kitabın fakirleridir,» demiştir. Böylece o, Müslümanların devlete verdiği zekâtın, gayr-i müslim olan fakirlere yardım yapılmasını emretmiştir.

Hz. Ömer, benzer bir davranışı, cüzzamlı Hıristiyanlara karşı göstermiş ve kendilerine, yine zekât gelirlerinden ödenmek üzere para ve yemek verilmesini istemiştir.

Hz. Ömer zamânında Gayr-i Müslimlerle ilgili çok önemli bir gelişmeye de burada temâs etmek istiyoruz. İslâm fetihlerinin sonucunda savaşıla ele geçen insanlar ile Irak ve Suriye'nin verimli topraklarının, İslâm ganimet hukûkuna göre, gâziler arasında taksim edilmesinin ısrarla istenildiği bir dönemde Halife Hz. Ömer, bu toprakların mağlûp olmuş gayr-i müslimlerden alınmamasını ve esirlerin köleleştirilmemesini şu görüşleri ileri sürmek sûretiyle müdâfaa etmiş ve Müslümanlara kabûl ettirmiştir:

«... Allah'a yemin ederim ki, eğer bu araziler, sâhipleriyle birlikte Müslümanlara taksim edilirse, geriden gelecek Müslümanlar ve zimmîler, konuşacak bir insan dahi bulamadıkları gibi, kendilerinin emeği olan iş ve kazançlardan da faydalanamazlar. Arâzileriyle birlikte taksim edilen bu insanlara gelince... Müslümanlar sağ oldukları müddetçe onları sömürmekte devâm ederler. Netîce îtibâriyle, bizler hayattan çekilince, bizden sonra gelecek olan çocuklarımız, onların çocuklarını sömürmekte ve onları köle olarak kullanmakta devâm ederler. Artık onlar, İslâm Dîni hâkim olduğu müddetçe Müslümanların kölesi olurlar. Ben buna aslâ râzî değilim.»

Hz. Ömer'in savaşıla ele geçen düşman askerlerine ve onların kadın ve çocuklarına karşı ne kadar müsamahakâr ve ne derece insanî bir karar vermiş olduğunu, bilhassa ifâde etmek istiyoruz.

Bir savaştan hemen sonra, elde edilen büyük başarıları takip

eden karar günlerinde, insanların başka dînden de olsalar, sömürülmelerinin doğru olmayacağını açık bir şekilde ortaya koyan Hz. Ömer'in ulaştığı bu seviye, ancak Kur'ân'ın getirdiği ve insanlara telkin ettiği bir yücelişi temsil etmektedir.

Hız. Ömer, savaş esirlerine yapılabilecek en iyi muâmeleyi yapmış, onları hür insanlar olarak serbest bırakmıştır. Ayrıca topraklarını da ödeyecekleri yıllık harac vergisi karşılığında kendilerine iâde etmiştir.

İslâmiyet, ne gayr-i müslimleri Müslüman olmaya zorlamayı, ne de başka dinleri ortadan kaldırmayı telkin etmiştir. Bu din, kendi esaslarını açıkça ortaya koymuş ve insanları, kendisi ile diğerleri arasında hür irâde, akıl ve gönülleriyle bir tercih yapmaya sevketmiştir; hidayete ulaşmayı da, Allah'ın insanlara bir lûtfu telâkkî etmiştir. Bu anlayış, Müslüman Milletler ve Devletlerce dâimâ benimsenmiş; İslâm'ın temel bir esâsı olarak uygulanagelmıştır.

1853 — 1856 KIRIM SAVAŞI'NI ANLATAN BİR ESER:

MANZÜME-İ SIVASTOPOL

Necat BİRİNCİ

Esti yalı ruzgâri
Şişurdi yelkenleri
Urus közun kör olsun
Ağlattun kelinleri
(Bir Karadeniz türküsünden)

Devletlerin ve milletlerin hayatlarında bâzı önemli hâdiseler vardır ki, bunlar çoğu zaman, daha cereyan hâlinde iken edebiyâta aksederek, manzum veyâ mensur, küçüklü büyüklü birtakım eserlerin yazılmasına sebep olurlar.

1853-1856 Kırım Savaşı da Osmanlı İmparatorluğu'nun başından geçen bu kabil önemli hâdiselerden biridir. Gerek savaşın cereyan şekli ve gerekse savaştan sonra imzalanan anlaşmanın yarattığı mes'eleler, devlet ve millet hayâtında geniş akisler yaratacak mâhiyet taşırlar.

Bu büyük savaşın yarattığı siyâsî ve sosyal buhranlar, bizim araştırma sâhamızın dışındadır. Bizi alâkadar eden, bu savaş etrafında meydana gelen edebiyâtın incelenmesidir.

Böyle bir araştırma için yola çıktığımızda, 1853-1856 Kırım Savaşı etrafında oldukça zengin bir edebiyâtın meydana geldiğini görürüz. Halk ve ordu içindeki bâzı saz şâirleri tarafından Kars cephesi başta olmak üzere, savaşın çeşitli safhalarını anlatan birtakım destanlar kaleme alınmıştır. Aşık Selimî'nin «Rus Destanı», Eflâkî'nin «Şuregel destanı», Karslı İbrahim Baba'nın «72 Kars destanı», Gûlzârî'nin «Dâstân-ı Sivastopol»u, Bezmi'nin «Kırım

destanı», Muhsin ve Ravzî'nin yazdığı destanlar ilk elde sayabileceğimiz birkaç eserdir. Bu savaşın yarattığı millî heyecan ile kaleme alınmış bir diğer eser de Yusuf Hâlis Efendi'nin **Şehnâme-i Osmanî** adlı, birkaç manzûmeden meydana gelen risâlesidir. Bilhassa bu sonuncunun Tanzîmat sonrası edebiyâtımızda ve daha sonraki devrelerde, giderek zenginleşen vatan duygusunun ilk ve önemli örneğini teşkil ettiğini biliyoruz.

Kırım savaşını teferruatlı bir şekilde ele alan önemli ve hacimli bir eser de Salih Hayri (Ayaşlı Türk Hayri)'nin **Hayrâbâd** adlı manzûmesidir.¹ 4000 beyte yakın hacmi ile bu eser sâdece bir savaş destanı değil, âdeta devrini, bütün idarî, askerî hayâtı ile dile getiren bir romandır.

Manzûme-i Sivastopol isimli eser de 1853-1856 Kırım savaşını konu alan eserlerden birisidir. Sâlih Hayri'nin **Hayrâbâd**'ından sonra, bu savaş etrâfında yazılan eserler arasında 2200'ü aşan beyit sayısı ile ikinci sırayı alır. Trabzonlu Rızaî adlı bir şâir tarafından kaleme alınmıştır.

Kütüphânelerimizde, sâdece yazma değil, matbu oldukları halde el atılmamış, üzerlerinde durulmamış pek çok edebî eser vardır. **Manzûme-i Sivastopol** bunlardan sâdece birisidir. Eserden bugüne kadar sâdece Fahrettin Kırzioğlu kısaca bahseder.² Ancak Kırzioğlu, eser ve yazarı hakkında pek bilgi vermez. Esâsen görebildiğimiz kaynakların hiçbirinde Rızaî'yi tanıtan tek bir kayda rastlayamadık. Hakkındaki, hiç denecek kadar az bilgiyi de eserindeki bâzı kayıtlardan çıkarıyoruz. M. Seyfettin Özöge de **Manzûme-i Sivastopol**'u, kataloğunda göstermiştir.³

Rızaî'nin Trabzonlu olduğunu, eserin, Yergöğü kalesinin Ruslardan alınmasını anlatan bölümünün sonuna eklenen ve Abdülme-cid Han'ın medhini ihtiva eden kasîdedeki

Anm sûr-ı hümâyûnu cihânı zinde kılmıştır
Dahî ez-cümle bu efkar Tırabzonî Rızayâ'yı (s. 33).

tac beytinden anlıyoruz.

1 Bilgi için bak. Necat Birinci, Salih Hayri ve eseri: **Hayrâbâd**, **Kubbealtı Akademi Mecmûası**, nr. 1, Ocak 1981, s. 50-60.

2 100. yıldönümü dolayısıyla 1855 Kars zaferi, İstanbul 1955, s. 213-214.

3 Eski harflerle basılmış **Türkçe eserler kataloğu**. c. III, İstanbul 1975, s. 1024.

Eserin muhtelif yerlerine, bir münâsebet düşürülerek serpiştirilen gazel ve kasîdelerde geçen Rızaî adı mahlastır. Müellif, adını Rıza olduğunu eserin birkaç yerinde, kendisinden bahsederken söylemektedir. Manzûmenin sonundaki «Münâcât-ı ilâhî»de görülen

Rızâ Ahmed olup nâmım fenâda (s. 83)

mısrâı ise şâirin isminin sâdece Rıza değil, Rıza Ahmed, daha doğrusu Ahmed Rıza olduğunu bildiriyor.

Rızaî'nin doğum târihini yine eserinden edindiğimiz ipuçlarına göre aşağı yukarı tahmin edebiliyoruz. Yukarıda sözünü ettiğimiz «Tevhîd-i ilâhî»de şâir;

**Yaşım dahi hesâbı oldu pençâh
Hevâyâ geçti ömrüm eyledim âh (s. 81)**

demektedir. Buna göre Rızaî, eserini 50 yaşında kaleme almış oluyor. Eserin sonunda ise;

Temmeti'l-divan bi-avnullahî'l meliki'l mennân 1286

kaydı vardır. Eser 1286 hicrî, 1869 miladî târihinde bitmiş olduğuna ve şâir de bu sırada 50 yaşında bulunduğuna göre, doğum târihinin 1819 olduğunu ihtiyatla kaydedebiliriz. Bu târih daha önce veyâ sonra olabilir.

Rızaî'nin âile çevresi ve tahsîli hakkında bilgimiz yok. Ancak **Manzûme-i Sivastopol'un Şevketi'l muhârebesini** anlatan bölümünün sonundaki gazelde gördüğümüz;

Erişti ma'nevî kuddûsiyân-ı ruhânî gavs-ı a'zâm (s. 7)

mısrâındaki «gavs-ı a'zâm» tâbiri san'atkârın Kadirî tarikatına mensup olabileceğini veyâ bu tarikate ünsiyetinin bulunduğunu gösterebilir. Çünkü bu tâbir Abdülkâdir Geylânî'nin sıfatlarından-
dır. Üstelik o zamanlar Kadirîliğin Trabzon ve çevresinde yaygın bir tarikat olduğunu göz önünde tutarsak, bu ihtimal daha da kuvvetlenir.

Eserde Rızaî'nin kültür seviyesi hakkında bizi aydınlatacak bazı bölümler vardır. Bunlar arasında en önemlisi, şâirin, Ruslar hakkındaki düşüncelerini ihtiva eden bölümdür. Şâir, eserin bir

yerinde Rusların 90 yıldan beri bizim için büyük tehlike arzettiğini, her fırsatta sınırlarımıza saldırdıklarını, sebepsiz yere savaşlar çıkardıklarını ve devleti zarâra uğrattıklarını kaydederek.

Rızaî'ye göre, Ruslar karşısında başarısızlığımızın en büyük sebebi Yeniçeri ordusudur. II. Mahmud Yeniçeri ocağını kaldırıp yerine yeni tarzda bir ordu kurmakla son derece isâbetli ve hayırlı bir iş yapmıştır. Ancak bu yeni ordu sâyesinde, bu ezeli düşmanın topraklarımızda ilerlemesini durdurabilmekteyiz.

Bu görüşlerini belirten şâir, Rusların, bizim için ne büyük tehlike olduğunu ve Osmanlı devletini ne derece zarara uğrattığını öğrenmek için,

**Oku Cevdet kitabın anla hâli
Urusun ettiği zulm ü vebâli (s. 65)**

der.

Bu mâlûmat ve yukarıya aldığımız beyit, Rızaî'nin tahsîli hakkında bir bilgi vermiyorsa da kültürü husûsunda bizi aydınlatıyor.

Rızaî'nin mesleğini de yine eserinden çıkarıyoruz. Şâir, mesnevinin bâzı yerlerinde görülen;

Rivâyet eyledi râvî o günde (s. 40)

Râviler kıldı rivâyet ol hîn (s. 53)

Sonradan râvî gelip verdi haber (s. 54)

gibi mısralarda eserini, olayları anlatanların ifâdelerine göre kaleme aldığını belirtiyor. Ancak Sivastopol savaşı bölümünde şâir, doğrudan savaşın içinde değilse de, cephe gerisinde olduğunu kaydeder:

**Üç gün üç gece tamam leyl ü nehâr
Durmayıp ateş saçarlar bir karar
Gözleve şehrinde idim ben Rızâ
On iki saat mesâfedir o da
Top sesinden uyku girmez gözüme
Katmazım asla hilâfe sözüme (s. 55)**

Sivastopol savaşı sırasında, denizden ve karadan kuşatmayı sürdüren müttefikler ordusunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere pek çok tüccar Gözleve'ye gelmiş, geçici de olsa ordunun gerisinde yerleşmiştir. Bu savaşı anlatan çeşitli eserlerde, bu kounda kayıtlar vardır. Rızaî de ticâret maksadıyla Trabzon'dan Gözleve'ye geldiğini ve bir iki ay burada kaldığını, ancak ticaretten çok savaşla ilgilendiğini kaydeder:

Bulundum orada ben de Rızâyî
 Vesile eyleyip ahz u itâyî
 Merak ettim bıraktım gayrı kârî
 Varıp görem deyü bu kâr-zârî
 Bir iki mâh orada kıldım ârâm
 Gözümle seyreyleyip hayli hengâm
 Görüşüm zâbitler ile vâfir
 Olardan kesb kıldım çok serâir (s. 61)

Rızaî, Sivastopol'un zaptından sonra Trabzon'a döner. Bu arada Ruslar Kars'ı kuşatmışlardır. Müşir Ömer Paşa kumandasındaki Kerç ordusu, Rus kuşatmasını kırmak için Sohum-Kale'ye çıkar. Rızaî bunu fırsat bilir ve yine ticaret maksadıyla oraya gider:

Varıp görem dedim Kerç ordusunu
 Alayım onların da kuhusunu
 Alıp bir miktar eşya destimize
 Vesile ola anda gitmemize (s. 76)

Örneklerini daha da çoğaltabileceğimiz bu iki parça bize Rızaî'nin ticâret erbâbı olduğunu gösteriyor.

Eserin Yazılış Sebebi:

Rızaî, *Manzûme-i Sivastopol*'un giriş mâhiyetindeki ilk bölümünde eserini yazış sebebini açıklar. Ona göre dünyâda her şey fânîdir. Yok olmaktan, unutulmaktan ancak «meczaz ehli» olanlar, yâni edebî eser verenler kurtulabilmektedir. Şâir, kendisini «meczaz ehli», yâni usta bir şâir olarak görmemekle birlikte, adının yaşaması için bir eser vermesi gerektiğine inanır. *Manzûme-i Sivastopol*'u bu maksatla kaleme alır.

Girişten sonra gelen bölümler şu başlıklar altında sıralanır: 1. Devletlerin ittifakı, 2. Muhârebe-i Şevketil, 3. Muhârebe-i Arpaçay, 4. Muhârebe-i Kars, 5. Muhârebe-i Ardahan, 6. Muhârebe-i Sinop, 7. Muhârebe-i Çatana, 8. Muhârebe-i Kalafat, 9. Donanmanın Karadeniz'e açılışı, 10. Muhârebe-i Maçin, İsakça ve Tulca, 11. Muhârebe-i Kara Fatma, 12. Muhârebe-i Silistre ve Yergöğü, 13. Gözleve, Elmalu, Balıklava ve Sivastopol, 14. Muhârebe-i Gözleve, 15. Muhârebe-i Sivastopol, 16. Muhârebe-i Kerç, 17. Muhârebe-i Uzreket, 18. Muhârebe-i Kars, 19. Vuku-ı musâlaha.

Bu başlıklar altında üç yıl devâm eden savaşın hemen her cephesi anlatılır. Şâir bâzı bölümlerin arasına gazel, kasîde tarzında manzûmeler serpiştirir. İki münâcât ve bir Kerbelâ mersiyesi dışında bu şiirler, Abdülmecid Han'a methiye mahiyetindedirler.

Eser, Bahr-ı hezecin me fâ î lûn/me fâ î lûn/fe û lûn (. — — — / . — — — / . — — —) kalıbı ve Bahr-ı remelin fâilâtûn/fâilâtûn/fâilûn (. — — — / . — — — / . — — —) kalıbı ile yazılmıştır. Gazel ve kasîde-lerde ise dört mefâilûn (. — — —) ile fâilâtûn/fâilâtûn/fâilâtûn/fâilûn (. — — — / . — — — / . — — — / . — — —) kalıpları kullanılmıştır.

İstanbul kütüphanelerinde, eserin yazma nüshalarına tesâdüf edemedik. Âgâh Sırrı Levend, Ali Emîrî kütüphanesinde bir yazma nüshası olduğunu söylüyorsa da,⁴ muharririn verdiği numarada matbu nüsha olduğunu gördük.

Eserin Yazılış Şekli:

Rızaî'nin eseri büyük ölçüde müşâhedeye dayanır. O, ticâret maksadıyla peşinden gittiği ordunun pek çok savaşını yakından görmüş, savaşlara bizzat şâhit olmuş veyâ cereyan eden hâdiseleri birinci ağızdan dinlemiştir. Gerek Sivastopol cephesinde ve gerekse Sohum-Kale'de subaylarla arkadaşlık ettiğini, onlardan savaşın cereyan şekli hakkında çeşitli bilgiler aldığını kaydeder. Eserde, zaman zaman şâirin, ateş hattına kadar girdiğini gösteren parçalar da vardır. Sivastopol limanındaki Rus donanmasının yakılışını anlatan bölüm buna tipik bir örnek teşkil eder:

4 Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-nâmesi, Ankara 1956, s. 162.

Ruslar, Sivastopol limanının ağzını zincirle ve dubalar batırmak suretiyle kapatırlar. Limanda birkaç Rus savaş gemisi kalmıştır. Bu gemiler, zaman zaman müttefik donanmanın bombardımanına cevap vermektedirler. Donanmanın limana yaklaşması ve şehri döğmesine engel olan bu gemilerin batırılması gerekmektedir. Üzerlerine güçlü toplar yerleştirilen dubalar, seviyelerinin alçak oluşundan faydalanarak limanın ağzına yaklaşırlar ve sürekli bir ateşle Rus gemilerini yakmayı başarırlar. Bu hâdisce cereyan ederken, şâir de Sivastopol cephesinden Gözleve'ye dönmektedir. Rızaî gördüklerini şöyle anlatır:

O akşam ben dahi ettim azîmet
Varıp Gözleve'ye gitmeye niyyet
Kamışlık'tan çıkıp gördüm o nârı
Gemiciye dedim koyma kenarı
Yakın var kim tamam seyrin edelim
Biraz seyreyleyip andın gidelim
Yakın vardık ana indik kenara
Sanasın bir cebel tutuştu nâra
Tamam yatsıya dek kıldım temâşâ
Bırakıp gittim o yanmakta hâlâ (s. 61)

Eserin hemen her bölümü

Gel ey tâlib olan vakf-ı hikâyet
Gazâ hâlinden anla kıl dirayet (s. 3)

Gel ey cânâ gözüm nûru birader
Bu hâli hoşça dinle kıl gıl ezber (s. 58)

Gelelim ki Anadolu ordugâhı (s. 5)

İşit gel Kars ordusundan ahvâl (s. 8)

Diyelim Kars ordusundan akvâl (s. 11)

gibi birbirine benzer ifâdelerle başlar. Şâir, hikâye ettiği bir hâdiseyi bırakıp başka bir hikâyeye geçerken de birbirine benzer ifâdeler kullanmaktadır. Meselâ Kars'ta cereyan eden hâdiseleri anlattıktan sonra;

**Bu ordu Kars'ta kılsın ikâmet
Edelim Ardahan'dan bir hikâyet (s. 12)**

diyerek, bir başka yerin durumundan bahsetmeye başlar.

Şâir, bâzan da bir fırsatını düşürüp, anlattığı hâdisenin imkân-
larından faydalanarak, bâzı konularda şahsî fikirlerini söyler. Bu
istitratlardan da çoğunlukla,

Gelelim kıssaya âğâz edelim (s. 22)

Dönüp gel kıssaya dinle Rızâ'dan (s. 29)

Dıraz eylemegil bunda kelâmı (s. 41)

Rızâ dön gel geri gir yine söze (s. 78)

gibi ifâdelerle kurtulup asıl hikâyeye geçer.

Eserin bu özelliği Rızâî'nin Divan edebiyâtından çok halk hi-
kâyelerini örnek aldığını gösterir.

Eserin yapısında önemli bir özellik de sanatkârın yukarıda te-
mas ettiğimiz gibi, anlattığı hikâyeyi, belli bir yerde bırakıp, aynı
anda, yakın veyâ uzak, ama başka bir yerde cereyan etmekte olan
bir başka hâdiseyi ele almasıdır. Meselâ Sivastopol savaşını anla-
tırken şâir;

**Bunları bu hâl ile terk edelim
Bundan ayrı gayrı yere gidelim (s. 53)**

diyerek Kerç savaşını anlatmaya geçer. Bu savaş hakkında mâ-
lûmat verdikten sonra,

**Bunları bu hâl ile vaz'edelim
Dönelim Sivastopol'a gidelim (s 54)**

kaydını düşerek tekrar Sivastopol cephesine dönüp, cereyan eden
hâdiseleri, bıraktığı yerden anlatmaya devâm eder. Bu, roman tek-
niğine uygun anlatım tarzıdır.

Manzûme-i Sivastopol'da çoğunlukla hareket hâlinde veyâ sa-

vaşan ordular anlatılır. Ancak yürüyüş ve savaşlardan önce, bu hâdiseleri düzenleyen kumandanların konuşmalarına da yer verilir. Bu diyalog tarzı, eserin kuruluşunda önemli bir yer tutar. Uzreket muhârebesinde düşmanın üzerine gönderilecek kuvvet hazırlanırken kumandanlar arasında geçen konuşmalar şu şekilde nazmedilmiştir:

Müşir dedi olun hâzır serâser
 Dahi Râmiz Paşa gitsin berâber
 Hasan Bey dedi, bir teftiş edelim
 Ne denlüdür anlar sonra gidelim
 Dedi Râmiz Paşa korktun birâder
 Bu adamlar bize yanlış mı derler
 Hasan Bey çün işitti iş bu sözü
 Heman kalktı oradan yandı özü
 Dedi ben gittim işte siz geliniz
 Başınıza ne gelir siz görünüz (s. 68)

Manzûme-i Sivastopol son derece sâde bir dille kaleme alınmıştır. Bu sâdelik, kalabalıkların hareketlerinin anlatıldığı bölümlerde esere canlılık ve hareket kazandırır. Manzûme boyunca birçok örneğini gördüğümüz bir harp harekâtını, Çürüksu yürüyüşünü anlatan aşağıdaki parça şâirin, yığınları anlatırken, dili zorlamadan ve ustalıkla kullandığını gösterir:

Sekiz on bin asâkirle nefir-i âm
 İki üç tabur asker onca nizâm
 Başıbozuk asâkirdir kalanı
 O etrâfın filân oğlu falanı
 Lâzistan ağaları beyleriyle
 Çürüksu Batum'un serverleriyle
 Azîmet eylediler hep serâser
 Müşir Paşa dahi anda berâber (s. 67)

Müttefik donanmanın Varna'dan Kırım'a hareketini anlatan bölüm, aynı canlı dilin, bir deniz harekâtı için kullanıldığını gösterir.

Dil, savaş sahnelerini ihtiva eden bölümlerde daha da canlı hâle gelir. Her biri ayrı bir durum, davranış ve hareketi anlatan kısa cümlelerle çizilen küçük küçük tablolar ifâdeyi zenginleştirir.

Bilhassa Sinop baskını, Silistre, Sivastopol ve Kars savaşları ile bâzı deniz muhârebeleri müşahhas ifâdelerle tasvîr edilir. Bu tasvîrlerde san'atkârâne ifâdeler yoktur. Şâir, anlatmak istediğini doğrudan doğruya, sâde bir üslûpla vermeye çalışır. Osmanlı, İngiliz ve Fransız gemilerinin Sivastopol'u denizden kuşatmalarından sonra Teşrîfiye ve Mahmûdiye isimli harp gemilerimizin şehre açtıkları ilk ateşi anlatan aşağıdaki bölüm, eser boyunca nâdir rastlanan san'atlı ifâdelerden biridir:

Bir alavanda sağıp sûzân ile
Zühreler çâk oldu ol efgân ile
Dağ ü derya titreyüp zîr ü zemân
San kıyametten bulundu bir nişân
Gök yarıldı san vuruldu nefh-i sûr
Karanuk oldu görünmez şems u nûr (s. 51)

Bâzan da şâir cephenin hareketli hâlini değil de, geniş bir çerçevede içinde savaşın sonunu dile getirir:

Şu denlü kim yanar harbin suzânı
Değil mümkün ki tâbir edem ânı
Nice canlar uçup gitti semâya
Nice tenler düşüp gitti Tuna'ya
Tüfenk top sanki kazgan gibi kaynar
Semender-veş bunlar ateşle oynar (s. 40)

Rızâî, çoğunlukla geniş askerî harekât ve savaşları hikâyeler. Ancak zaman zaman savaşın içindeki bir nefer veya subayın davranışlarını da resmetmekten geri kalmaz. Eserde az da olsa bu tip münferit şahıs tasvirlerine rastlamaktayız. Bir tablo hâlinde karşımıza çıkan bu tasvirlerden aşağıya aldığımız örnek, Yergöğü kalesinin Ruslardan alınışı sırasındaki savaşta yaralanan Serasker Hasan Paşa'ya aittir:

Başından düştü fes aldı eline
Kılıç salardı sağına soluna
Gubardan ak sakalı karalanmış
Libası cümlesi hep paralanmış
Aman evlâtlarım der gayret edin
Kıralım kalmasın düşmanü'd-din (s. 40)

Rızaî sâdece orduların hareketleriyle birlikte savaş sahnelerini hikâye etmez. Şâir, savaşan insanların mânevî durumlarını da ifâde etmeye çalışır. Bilhassa, askerlerimizin düşman karşısında zayıf olduğu zamanlardaki ruh hallerini vermeye çalışır. Aşağıdaki örnek, Silistre önünde, takviye alan Rus kuvvetleri karşısında maddî güç bakımından çok zayıf kalan askerlerimizin psikolojisini göstermektedir. Ayrıca bu parça, Nâmık Kemâl'in «Vatan Şarkısı»nı hatırlatması bakımından da dikkate değer:

**Cü İslâm askeri gördü bu hâli
Ki düşman kuvvetle buldu kemâli
Sığındılar Hudâ-yı müsteâne
Dediler kim ne mînnet var bu cânê
Dediler cümlemiz bir hâk olalım
Bu din yolunda çâk çâk olalım
Varalım hazrete kan ile galtan
Umulur kim erişe bize gufran
Şehâdetle alalım milk-i cennet
Bulalım anda nîmet-i bî-nihâyet
Verelim cân alalım biz cenânı (s. 40)**

Trabzonlu Rızaî'nin, eserinde zaman zaman istitratlar yaptığını ve bu bölümlerde çeşitli konulardan bahsettiğini yukarıda gördük. Bu istitratlardan çoğu, cereyan eden kanlı savaşlar, verilen büyük kayıplar üzerine şâirin düşüncelerini aksettirir. Sivas-topol önlerinde vukû bulan ve binlerce insanın ölümüne sebep olan boğaz boğaza savaşlardan sonraki istitrat, şâirin, insan ve savaş konusundaki düşüncelerini vermesi bakımından diğer örneklerden ayrı bir özellik taşır. Şâir bu bölümde savaşın, sâdece cep hede değil, cephe gerisinde de ne büyük sosyal yıkıntı ve felâketler getirdiğini anlatır:

**Ne kanlar dökülüp evler yıkıla
Ne canlar sökülüp tenler gömüle
Ne erler gide avratlar kala dul
Ne evler kapanıp mal ola mahlûl
Ne evlâtlar yetim kalıp sürüne
Babalar göricek anlar yerine (s. 62)**

Şâir bir ara bu söylediklerinin bozguna sebep olabileceğini

düşünür. Ancak yine de Rusların sebep olduğu bu felâketin büyüklüğünü dile getirmekten geri durmaz:

Buların dahi vardır gözleyeni
 Buların ardlarından sızlayanı
 Buların dahi vardır ağlayanı
 Bular için karalar bağlayanı
 Buların dahi masumları vardır
 Buların dahi mahdumları vardır
 Buların yok mudur yolun bakanı
 Kanı yârim diye bağrın yakanı
 Buların yok mudur baba anası
 Kanı oğlum diye ol çeke yası (s. 62)

Sivastopol düştükten sonra, bir subayla birlikte tabyaları gezen şâir, siperlerin zemininde, dökülen kandan iki buçuk karış çamur meydana geldiğini, bastonu ile ölçerek görür. Bu hâl üzerine kendi askerimiz hakkındaki duygularını düşman askeri için de hissettiğini şu mısra ile belirtir:

Bular düşman ise insan değil mi (s. 62)

Rızaî'nin eserinde anlattığı muhtelif cephelerdeki savaşların hikâyesi, muhârebenin meydana getirdiği bütün sosyal ıstırapların tevekkülle kabûl edildiğini dile getiren, oldukça güçlü, şu beyit ile son bulur:

**Ne ise bu kıssa oldu bitti
 Ölen öldü kalan geri döndü (s. 78)**

Manzûme-i Sivastopol'un, devrine göre son derece sâde bir dille kaleme alındığını daha önce söyledik. Ancak eserde, dil husûsiyeti olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık kullanıştan düşmüş bazı arkaik gramer şekilleri ve kelimeler görülür. Bunların başlıcaları (-ısar, -iser; gelecek zaman eki; -gıl, -gil, emir eki; -up, -üp; öğrenilen geçmiş zaman eki, ol zamirinin «andın» şeklindeki ablatif hâli)'dir.

Rızaî'yi başarılı bir şâir olarak kabûl edemeyiz. **Manzûme-i Sivastopol** pek çok dil ve nazım hatâları ile doludur. Birkaç ace-

mice benzetme dışında, eserde edebî san'ata da rastlanmaz. Ancak, kullanılan cümleler kısa ve sağlamdır. Bu durumu, veznin imkân-
larının ve beyit esâsının yarattığını söylemek mümkündür. Ama
Rızaî'nin, cümlelerini beyitten çok mısraa dayandırdığı açık şekil-
de görülür. Bâzan, üç cüzden meydana gelen kısacık mısralara iki,
hattâ üç cümle sığdırdığı olur.

Havalar pek limanlık rüzgâr yok (s. 15)

Verelim can alalım biz cenânı (s. 40)

Kaçan kaçtı kırıldı bunda kalan (s. 40)

Gök yarıldı san vuruldu nefh-i sûr (s. 51)

Soğuklar geldi kış eyyâmı bastı (s. 76)

gibi, sayılarını çoğaltabileceğimiz mısralar, şâirin kısa cümleleri
tercîh ettiğini gösterir. Bu, konuşmadan gelen bir özelliktir.

Manzûme-i Sivastopol'un asıl metninde görülen dil sâdeliğine,
şâirin, çeşitli vesilelerle eserine serpiştirdiği gazel ve kasîde tarzın-
daki şiirlerde tesâdüf edemeyiz. Bu manzûmelerde dil ağırlaşır. Şi-
irlere fahriye veyâ mersiye'nin özel lûgati hâkim olur. Aşağıya al-
dığımız «Mersiye» bunu açık şekilde göstermektedir:

Ey hafid-i fahr-ı âlem şâh-ı merdân vâ Hüseyin

Ey şehîd-i Kerbelâ ey nûr-ı îmân vâ Hüseyin

Ey tufeyl-i Fâtıma ey kurretü'l-ayn-ı vefâ

Ey cinânın ehline serdâr-ı şübbân vâ Hüseyin

Karalar giymiş kamu fevka'l-ulâ tahte's-serâ

Yâs mâtem tuttular cümle tuyûrân vâ Hüseyin

Vay anâ kim rûz-ı mahşer müddeî ola Resûl

Yâ Alîyye'l-Murtazâ tutsun girîbân vâ Hüseyin

Âh kim artar Muharrem her gelende derdimiz

Kerbelâ olur bana her deşt ü yâbân vâ Hüseyin

Kerbelâ vasfın yazarken hûn döküp çeşmim Rızâ

Dûd-ı âhımla siyâh olmuş bu divan vâ Hüseyin (s. 80)

Bu durum Rızaî'nin usta bir şâir olmamakla birlikte, dili iyi bilen ve ele aldığı konuya göre kullanabilen bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

AHMED CEVDET PAŞA'NIN BELÂGAT-I OSMÂNİYESİ VE UYANDIRDIĞI AKİSLER

— III —

Kâzım YETİŞ

Belâgat-ı Osmânîye'de «mukaddime»ye eklenmiş bir «lâhika» faslının bulunduğunu ve burada müellifin bir felsefe, mantık ve kelâm mevzûu olan «hadsıyyât: mümkün olan şeyler», «mücerrebât: tecrübe olunmuş şeyler», «bedihiyyât: delil ve isbât istemeyen açık şeyler» v.s. gibi konuları ele aldığını ilk yazımızda söylemiştik. İşte bu bahis de Abdurrahman Süreyyâ'nın tenkîdinden kendisini kurtaramaz. Bu konuda gazetelerdeki tenkîdî yazıların yanında iki de müstakil kitapçık çıkmıştır. Bunlardan biri İtmâm-ı Temyiz'dir.¹ Mahmud Es'ad eserini takdîm ederken münâkaşayı mûcib mes'eleyi de özetler: «Belâgat-ı Osmânîye hakkında mevzûbahs olan mesâilin kısm-ı edebîsini lâhikaya kadar Temyiz-i Ta'likât risâlesi fasl etmiş ise de mesâil-i kelâmîyeye taarruz etmediğinden bi-hasebi't-tarîk fakîr dahî mes'elenin o cihetini tafsîl ve Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye risâlesinde ve onun hâricinde olarak sâha-i matbûatta deverân eden mebâhisde vukua getirilen sehviyâtın red ve def'ine bir tashîh-i karar sûretinde teşebbüs eyledim. İşbu sehviyât üç mes'eleden ibâret olarak birincisi ahhâr-ı enbiyânın makbûlâtıdan olup olmaması, ikincisi Allah vâhid kaziyesinin zannîye olup olmaması, üçüncüsü vahdet-i ulûhiyet bedihî olaydı bis'et-i enbiyâya hâcet olup olmadığı mes'elesidir.»²

1 İstanbul, 1299 (=1882), Matbaa-i Osmânîye, 19 S.

2 İtmâm-ı Temyiz, s. 2.

Tamâmiyle kelâm ilmi ile alâkalı bulunan bu konuda tarafların düşüncelerini vermeyi zâid buluyoruz. Yalnız Belâgat-i Osmânîye münâkaşalarının nerelere kadar uzandığını göstermesi bakımından zikrettiğimiz bu eserin yanında İkmâl-i Temyiz³ in ve gazetelerde neşredilmiş pek çok makâlenin de mevcûd olduğunu kaydedelim.

Belâgat-ı Osmânîye hakkında bir taraftan kitaplar matbûat hayatında görülürken diğer taraftan da gazetelerde çeşitli yazılar yayınlanıyordu. Buraya kadar daha çok eserler üzerinde durduk. Şimdi de makâleleri kronolojik bir şekilde ele alacağız. Başlangıçtaki makâlelere, ya biraz evvel bahsi geçtiği gibi kelâm ilmi ile alâkalı ya da şahsî çekişmelere hasredildiği için sâdece kronoloji içinde temasla iktifa edeceğiz. Daha sonra ortaya çıkan dilimiz, millî belâgat, Türkçenin istiklâli mes'elelerine dâir yazıları da münâkaşanın tabii seyri içinde inceleyeceğiz. Çünkü böylece ortaya atılan mes'eleler ve bunlara dâir makâleler müstereken tedkik edilmiş olacaktır.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'nin tenkîdi mâhiyetinde bir yazının kendilerine geldiğini, fakat bâzı hatâları yüzünden sâhibinin de muvâfakatı alınarak makâleyi basmadıklarını Tercümân-ı Hakikat haber verir.⁴ Abdurrahman Süreyya bahsi geçen yazının neşredilmeyişine üzüldüğünü beyan eder.⁵ Yine Abdurrahman Süreyya bâzı mahfil ve meclislerde eserinin tenkide uğradığını, konuyu edebî iken dînî bir mevzû hâline getirildiğini ifâde ile yapılan tenkidlere cevaplar verir.⁶ Hall-i Ta'likât-ın muharriri ve Mekteb-i Hukuk talebesinden biri imzâlı yazıda aynı mevzûda Abdurrahman Süreyya'ya îtirazlar yapılır.⁷ Bu dînî mes'elede Abdurrahman Süreyya tekrar cevap vermek lüzûmunu duyar.⁸ İsmail Hakî-Es'ad ve Ali Sedâd imzâlı bir yazıda Belâgat-ı Osmânîye'nin Hukuk Mektebi'nin ders kitabı olduğu ve Ta'likât'ın bu mektebin değerini düşüremeyeceği söylenir.⁹ Aynı günkü gazetede Abdurrah-

3 Ali Sedâd, İstanbul, 1299 (=1882), Matbaa-i Osmânîye, 24 S.

4 Tercümân-ı Hakikat, nr. 1076, 19 Ocak 1882.

5 a.g. gazete, nr. 1078, 21 Ocak 1882.

6 a.g. gazete, nr. 1084, 28 Ocak 1882.

7 a.g. gazete, nr. 1085, 30 Ocak 1882.

8 a.g. gazete, nr. 1088, 2 Şubat 1882.

9 a.g. gazete, nr. 1094, 9 Şubat 1882.

man Süreyya, Cerîde-i Havâdis gazetesinde Mekteb-i Hukuk talebesinden Hall-i Ta'likât Muharriri¹⁰ nin kendisini tenkid etmesi üzerine, bu, isimlerini açıklamayan yazı sâhiplerini bir hey'et huzûrunda yazdıklarını dürüstçe okuyup anlamaya davet eder; ayrıca başarılı oldukları takdirde Tahlîl-i Hall'i neşretmekten vazgeçeceğini, bunun için 28 saat mühlet verdiğini de söyler. Yine aynı gazete, yazdığı bir notda tarafsızlığını göstermek için tarafların yazılarını ayrı ayrı bastığını, fakat mes'elenin çocukça bir münâkaşa hâlini aldığını, Cevdet Paşa'nın tenkidlere kendisinin cevap verebileceğini belirtir. Gerek Abdurrahman Süreyya'nın, gerek Tercümân-ı Hakikat gazetesinin, bu beyanlarıyla ve teklifleriyle, Cevdet Paşa'yı münâkaşa sâhasına çekmeyi arzuladıkları bellidir; fakat başarılı olamazlar. «İsmail Hakkı-Es'ad-Sedâd ve talebeden hîn-i imzâda hazır bulunamayan bâzı zevat», Abdurrahman Süreyya'nın yukarıda zikrettiğimiz teklifini kabul ettiklerini bildirirler.¹¹ Teklif sâhibi maksadının Hall-i Ta'likât müellifini ortaya çıkarmak olduğunu, bir eseri bir kişinin yazabileceğini, halbuki karşısına üç kişinin çıktığını v.s. sözler söyleyerek başlangıçtaki şartlarının yerine gelmediğini ileri sürer.¹²

Kendisinin de Hukuk talebesi olduğunu ifâde eden¹³ Mahmud Celâleddin, Cevdet Paşa'nın derslerindeki tahrirlerini uzun uzun araştırarak hazırlamadığını, bu bakımdan Belâgat-ı Osmânîye'nin aceleye geldiğini, bâzı kusurlarının bulunduğunu, eserin müellifinin tashîhine ehemmiyet vermediğinin anlaşıldığını, Abdurrahman Süreyya'nın ilmî mes'eleleri tashîh ettiğini belirterek eserin ve

10 Cerîde-i Havâdis, nr. 4868, 7 Şubat 1882.

11 Tercümân-ı Hakikat, nr. 1096, 11 Şubat 1882.

12 a.g. gazete, nr. 1097, 13 Şubat 1882.

13 Mekteb-i Hukuk talebesinden 18 efendinin imzası altında sınıflarında Mahmud Celâleddin diye birinin bulunmadığı, ancak ikinci sınıfta 58. sırada böyle bir ismin mevcûd olduğu söylenir (Tercümân-ı Hakikat, nr. 1101, 17 Şubat 1882). Mahmud Celâleddin imtihan zamanından sonra İstanbul'a vâsıl olduğu için adının son sıralarda yer aldığını, kendisi gibi Sedâd Bey (Cevdet Paşa'nın oğlu) in de mektebe devâm etmediğini bildirir (a.g. gazete, nr. 1103, 20 Şubat 1882). Mekteb-i Hukuk talebesinden Memduh, Mehmed Hamid imzalı bir tashih notunda Mahmud Celâleddin'in 58 değil 85. sırada olduğu ifâde edilir (a.g. gazete, nr. 1104, 21 Şubat 1882). Mahmud Celâleddin, Tercümân-ı Hakikat'ın söylediği gibi meselenin bir çocuk oyuncağı hâlini aldığını, derslere devâm etmediğini, Belâgat-ı Osmânîye'yi kitap hâlinde çıktuktan sonra tanıdığını bildirir (a.g. gazete, nr. 1106, 23 Şubat 1882).

hakkındaki münâkaşaların bir değerlendirmesini yapar.¹⁴ Gazete-nin aynı nüshasında İsmail Hakkı - Fâik - Es'ad - Sedâd imzâlı bir yazıda imtihan mes'alesi üzerinde durulur ve bir jüri teklif edilir; gazete de bir adamını bu iş için vazîfelendirir. Geçen yazımızda bahsettiğimiz Keyfî'nin yazısı da bu arada intişâr eder. Abdurrahman Süreyya yukarıda işâret edilen sebepleri tekrarlar ve imti-han mes'alesinin düştüğünü söyler.¹⁵

Lisan Mes'alesi

Tercümân-ı Hakikat gazetesinde bu yazılar neşrolunurken Ceride-i Havâdis gazetesinde de serî hâlinde lisanımız hakkında makâleler görülmektedir. Yer yer Türk dili târihi, İstanbul Türkçesi, bir dili en iyi kimlerin bilebileceği daha başka bir söyleyişle ana-dil problemi, Türkçenin münâsebette bulunduğu diller v.s. gibi konuların da işlendiği bu yazıların yazılışının sebepleri arasında Şemseddin Sâmî'nin o sıralarda Hafta mecmûasında çıkmış olan meşhur Türk dili hakkındaki iki makâlesini,¹⁶ Belâgat-ı Osmânîye'yi ve Abdurrahman Süreyya'nın îtirazlarını sayabiliriz. Şemseddin Sâmî adı geçen mecmûada dilimizin menşei, adı, yayıldığı sâha v.s. gibi konularda daha sonraları dilde türkçülüğün ilk beyân-nâmesi olarak kabûl edilecek olan¹⁷ yazılarını yayınlar. Ceride-i Havâdis'deki lisanımız hakkındaki bu makâlelerde Şemseddin Sâmî'nin düşüncelerinin muhakkak ki birinci derecede tesîri vardır. Fakat Belâgat-ı Osmânîye'nin ve Abdurrahman Süreyya'nın da mevzûbahs edildiğini görmekteyiz. İşte biz bu yazıların konumuz-la alâkalı kısımları üzerinde de duracağız.

«Lisân-ı Osmânî» başlıklı imzâsız yazıya «lisân-ı Osmânî hakkında arasında bahis görülüyor ki, bu da bu lisanın şîve ve ifâdesi yâni belâgat ve fesâhat hakkındadır» cümlesiyle başlanır ki mak-sat Belâgat-ı Osmânîye münâkaşasıdır. Nitekim «lisân-ı Osmânî»yi iyi bilmek için İstanbul'da doğup büyüme ve Türk olarak doğ-mak gerektiği ileri sürülür ki bu aynı zamanda Abdurrahman Sü-

14 Süreyya Efendi ve Muâırızları, a.g. gazete, nr. 1099, 15 Şubat 1882.

15 a.g. gazete, nr. 1102, 18 Şubat 1882.

16 Meselâ bk. Hafta, nr. 8, 12; 12 Zilkade, 10 Zilhicce 1298 (Bunlardan ikinci Tercümân-ı Hakikat gazetesinde aynen ve iktibâsen neşredilir, nr. 1019, 14 Aralık 1881).

17 bk. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, Şemseddin Sâmî «mad.», İ.A., c. XI, s. 420.

reyya'yı telmihtir.¹⁸ «Telif ve Tasnif» serlevhali yazıda lisanımızın sâdeleşmesi için Âkif, Reşid, Ali ve Cevdet Paşa'ların hizmetleri anlatılır. Müellife göre eskiden mekteplerimizde Türkçe okutulmazken şimdi okutulan bu dersler kitap hâline bile gelmektedir. Mugni'l-Küttâb ve Mebâni'l-İnşâ'yı buna örnek verdikten sonra Mekteb-i Hukuk'un derslerinin de kitap hâlinde basıldığını ve buna bâzı «gıpta-keşler»in îtirâz ederek «muhâsebe-i edebîye» açacakları yerde hiddet ve şahsiyet yaparak yola çıktıklarını, bunun için de nefret uyandırdıklarını söyleyerek Abdurrahman Süreyya'yı itham eder. Ayrıca yapılacak tenkidlerin Arapçaya göre değil Türkçeye göre yapılması gerektiğini de söyler.¹⁹

Abdurrahman Süreyya'nın hemşehrisi olduğunu açıklayan Resûl Mestî, Cevdet Paşa'yı tenkid etmesinden dolayı adı geçen zâta teessüflerini bildirir.²⁰

«Lisânımız» başlıklı yine imzâsız bir başka yazıda Osmanlı devrinde dilimize hizmet edenler sıralanır, Cevdet Paşa'ya belâgat ve fesâhat hakkında yazdığı kitap için teşekkür etmek gerektiği, çünkü böylece bir noksanın giderildiği, onu tenkid etmek yerine lisanımızın başka eksikliklerinin giderilmeye çalışılması istenir.²¹

«Lisân» makâlesi, elifbadan belâgata kadar yapılan çalışmaların, bir encümen mârifetiyle, kifâyetsizliklerinin giderilmesi gerektiğini söyler. Böylece ortaya çıkan eser târize uğramayacaktır.²²

Fevzî ise Tercümân-ı Hakikat'teki münâkaşaların herkesi bıktırdığını ve birtakım yanlış bilgilerin ortada deverân ettiğini belirtir.²³

Bu meyanda daha birçok küçük yazı ve haberler görülürse de bunlar münâkaşaya yeni herhangi bir husus ilâve etmezler. Yalnız tarafların birbirlerine hakâretleri, taarruzları matbûat idâresini müdâhaleye mecbûr eder:

«İlân-ı mahsûs

— Matbûat İdâre-i Âliyesinden —

İstanbul'da neşrolunan evrâk-ı havâdisden birtakımı bir müddetden beri şunun bunun hakkında tecâvûzkârâne lisan istimâlini

18 Cerîde-i Havâdis, nr. 4860, 30 Ocak 1881 [1882].

19 a.g. gazete, nr. 4875, 14 Şubat 1881 [1882].

20 a.g. gazete, nr. 4875, 14 Şubat 1881 [1882].

21 a.g. gazete, nr. 4876, 15 Şubat 1881 [1882].

22 a.g. gazete, nr. 4877, 16 Şubat 1881 [1882].

23 a.g. gazete, nr. 4879, 18 Şubat 1882.

ve memleketin ahvâl ve efkâr-ı siyâsiyesine dâir hakâyık-ı ahvâle ve hükûmetin nizâmına muhâlif neşriyât ile iştigâli îtiyâd ettiklerinden bu bâbda bâzı tenbihât-ı vâziha ve kat'iyeye lüzûm görülmüştür.»²⁴

Muhakkak ki matbûat idâresinin bu ilânı sâdece Belâgat-ı Osmânîye münâkaşaları için değildir. Fakat bu beyânda, Belâgat-ı Osmânîye üzerine açılan münâkaşanın da mutlaka tesiri vardır.

Belâgat-ı Osmânîye hakkındaki yazılar bu ilândan sonra başka bir mecrâyâ dökülecektir. Ve esâsen asıl hüviyetini de böylece kazanacak, tamâmîyle fikrî bir mes'ele hâlini alacaktır.

Millî belâgat, Türkçenin lügâtı, grameri ve istiklâli mes'eleleri :

Matbûat idâresinin ilânının çıktığı gün, aynı gazetede imzâsız fakat Ahmed Midhat Efendi'ye âid olduğu bilinen «Belâgat-ı Osmânîye Mebâhisinden Hâsıl Olan Menfaat» başlıklı makâlede, Cevdet Paşa ile Abdurrahman Süreyya arasında²⁵ cereyan eden münâkaşanın esâsen yüzlerce sene evvel Arab belâgatı hakkında üstadlar arasında vukûbulduğu, binâenaleyh bu hususların Osmanlı belâgatı (belâgat-ı Osmânîye) ile alâkalı olamayacağı söylenir ve eğer belâgat-ı Osmânîyeden bahsedilecekse, münâkaşalarda üzerinde durulan birçok bahislerin konu hârici tutulması gerektiği ilâve edilir.

«Belâgat-ı Osmânîye denilen şey eğer bu defâ görülen bahisten anlaşılan sûrette hâsıl olacak ise zann-ı âcizânemizce Osmanlı lisanı Cevdet Paşa Hazretlerinin risâleleriyle bir lisân-ı belâgat olamayacağı gibi Abdurrahman Süreyya Efendi'nin îtirâzları kabul olursa yine belâgat-ı matlûbe husûle gelemes. Hârice tatbikden dahî bir hüküm çıkarılmak lâzım gelirse görürüz ki şimdi Mekteb-i Hukuk'da Türkçesi okunan belâgat derslerinin tercümesi medreselerimizde her zaman okunagelmıştır.»

Böylece Belâgat-ı Osmânîye ve yapılan münâkaşalar devrin ileri gelen kalemplerinden birisi olan Ahmed Midhat Efendi tarafından çok farklı bir mecrâyâ kaydırılmış olmaktadır. Esâsen daha

24 Tercümân-ı Hakikat, nr. 1109, 25 Şubat 1882.

25 Cevdet Paşa'nın, Belâgat-ı Osmânîyesinde söylediklerinden başka Abdurrahman Süreyya ile bir münâkaşası yoktur. Fakat müellif muhtemelen Cevdet Paşa'nın oğlunun ve talebelerinin yazıları ile Paşa arasında bir münâsebet olduğunu düşünmektedir.

evvel üzerinde durduğumuz eserler ve makâleler Midhat Efendi'nin de işâret ettiği gibi, ya doğrudan doğruya Türk dilinin belâgatı ile alâkalı bulunmamakta veya birtakım çocukça çekişmelerden öteye gidememektedir. Mes'eleye lisan ve lisana hizmet noktasından bakan Cerîde-i Havâdis'deki yazılar ise Belâgat-ı Osmânîye'nin yazılmış olmasını kâfi bir meziyet olarak kabul etmekte idi. Midhat Efendi, bu münâkaşanın şeklinin ve seyrinin fâidesi olarak, Arab ve Osmanlı belâgatlarının birbirinden ayrı ve farklı bulunduğunun anlaşılmasını gösterir: «Belâgat-ı Osmânîyenin belâgat-ı Arabîyeden başka bir şey olduğunun bu defâki mübâhese ile pek çok kimseler nezdinde tahakkuk etmiş olmasını yine belâgat mübâhesesinden hâsıl olan en büyük bir menfaat olmak üzere telâkki eyleriz. Şu kadar ki belâgat-ı Osmânîyeyi ne zaman ve ne sûretle meydana getirmek lâzım geleceği hakkında şimdilik bir şey söylemeyiz.»²⁶

Ahmed Midhat Efendi, Cevdet Paşa'nın eserinin Türkçenin belâgatı olamayacağı kanaatindeydi. Halbuki ilk yazımızda kaydettiğimiz gibi bizzat Cevdet Paşa, maârif vekili iken kendisine tevdi edilen «lisân-ı Osmânîye mahsus olmak üzere bir fenn-i belâgat kitabını» kaleme aldığını ifâde etmekteydi. Öyle anlaşılıyor ki, Cevdet Paşa, ifâdesi ve örnekleri Türkçe olan bir belâgat kitabı yazmanın peşindedir. Ahmed Midhat'ın anlayışı ise daha kelimelerden hareket etmektedir. O evvelâ Arabça ile Türkçe'nin birbirinden ayrılması düşüncesindedir. Ona göre fesâhat ve belâgattan maksat merâmı herkesin anlayabileceği şekilde anlatmaktır. Osmanlı lisanı Arab lisanından ne kadar ayrı ve başka bir şey olduğunun tâyin edilmesini ister. Tabii ki bunu yaparken de mes'ele kelimeye gelip dayanacaktır. O, «dudak» ve «susamış» kelimeleri dururken «teşne-leb» mi demek lâzım geldiğinin öncelikle kararlaştırılması gerektiğini söyler. Sarf, nahiv, mantık, meâni vesâirenin doğrudan doğruya kelimelere dayandığını belirten Midhat Efendi, «elfâz-ı Osmânîye malûm ve muayyen olmadığı hâlde onların sûret-i istimâli hakkında kânun konulabilir mi? Demek oluyor ki belâgat fesâhat derslerinden evvel bizim en büyük ihtiyâcımız lugat dersleri hakkında vâkidir. Öyle ise Belâgat-ı Osmânîye hakkında münâzaa-i beyhûdeyi uzatacağımıza bir lugat-ı Osmânîye vüçûde getirelim» der. Önce millî bir belâgat fikrini ortaya atan Midhat Efendi, millî belâgatın vüçûdu için evvelâ dilin istiklâl kazan-

26 Tercümân-ı Hakikat, nr. 1109, 27 Şubat 1882.

ması, lugatının meydana getirilmesi gerektiği görüşünü benimsemektedir. Onun nazarında mukarrer bir lügatı olmayan bir dilin fesâhat ve belâgatından bahsetmek yersizdir. Cevdet Paşa'nın ve taraftarlarının taklit ettiği Arablar da böyle yapmıştır diyerek fikrini beslemek ister. Bu gün Türkçe'nin hâlâ tam ve mükemmel bir lügatının yapılamadığını düşünürsek bir asrı aşan bir zamandır nasıl aynı noktada dönüp durduğumuz anlaşılır. O, kesinlikle Türkçenin yeniden inşâ edilmesi gerektiğine inanmakta ve bunun öyle zannolunduğu kadar zor olmadığını düşünmektedir: «Bugünkü günde min-cihetin hiçbir vücûdu olmayan ve min cihetin üç dört lisânı şâmil bulunan Osmanlıcaya sarf ve nahiv ve mantık ve meâni ve bedî ve beyan uydurmaya ve bâhusus bir başka lisânın şu ilimlerce mevcûd olan kavâidini bu lisân-ı garibe tatbîk edeceğim diye çalışmaya kıyâsen evvelâ o lisânı tecdîden teşkîl eylemek hiç şüphe yok ki daha kolay olur.»²⁷

Cerîde-i Havâdis'de «Belâgat ve Fesâhat» başlıklı bir yazıda, Midhat Efendi'nin fikirleri kısmen benimsenir. Fakat asıl hareket noktasında, yâni Türkçenin istiklâliyeti mes'elesinde ayrılmaktadırlar. Cerîde-i Havâdis müellifine göre, belâgat-i Osmânîye üzerine yapılacak eserler tamâmiyle Türkçe veyâ Farsça ve Arabça'ya tatbîk olunamaz; zîrâ, lisânımızda her nevî sıfat, mevsûf, muzaaf, muzaafunileyh, müzekker-müennes ve cemi-müfred bulunmaktadır. Bunun için yapılacak belâgatda esâsı Türkî olmakla berâber Arabî ve Farisîye de yer vermek gerektiği belirtilir. Müellif «lisân-ı Osmânî»yi üç dilden mürekkep bir dil olarak kabul etmekte ve belâgat ve fesâhatını da ona göre düşünmektedir: «Gerçi belâgat ve fesâhat hem lisana ve hem kitâbete elzem olup ancak bununla berâber lisânımız üzerine okunacak ve okutturulacak belâgat ve fesâhat dersleri dahî ne Arabî ve ne Türkî ve ne Farisî kavâidine tatbîk edilmeyerek belki lisân-ı Osmânî kavâid-i umûmîyesine tevfiik edilmelidir.» Belâgata dâir bir eseri tenkîd etmeden önce o eserin belâgat-ı Osmânîye olup olmadığını tedkîk etmek gerektiğini söyleyen müellif, «lisânımızın daha sarf ve nahvini vücûde getirmeye muvaffak olmadan belâgat ve fesâhatına kadar çıkamayacağımızdan, eğer zaman müsâid olur ise erbâb-ı vatânı ibtidâ sarf kitabını yapmaları için ricâ eyleriz»²⁸ diyerek yeni bir teklif ya-

27 [Ahmed Midhat Efendi], Belâgat-ı Osmânîye, a.g. gazete, nr. 1110, 28 Şubat 1882.

28 Cerîde-i Havâdis, nr. 4890, 1 Mart 1882.

par. Ahmed Midhat belâgatdan önce bir lugat kitabı yazılmasını istemişti. Ceride-i Havâdis müellifi yazısının devâmında Tercümân-ı Hakikat'ın fikrini benimsemekle berâber temelin tesis edilebilmesi düşüncesiyle dilimizin sarfının yazılmasını da ister.

Böylece Belâgat-ı Osmânîye münâkaşası bir noktada lisanımızın ihtiyaçlarının giderilmesinde hangi konuya öncelik verileceği hususuna dönüşmüştür.

Hacı İbrahim Efendi mes'eleye daha farklı bir noktadan yaklaşır ve uzun uzun Türkçe için Arabça'nın lüzum ve ehemmiyetinden söz eder. Dolayısıyla Türkçe'nin müstakıl mütâlea edilemeyeceği fikri ortaya atılmış olur.²⁹

Sedâd-Es'ad ve Fâik imzâlı, Tercümân-ı Hakikat'ın neşretmediği fakat bir gün sonra Ceride-i Havâdis'de çıkan bir yazıda, lugat, inşâ, kavâid-i ibtidâiyye ile belâgat-ı Osmânîyenin ayrı ayrı şeyler olduğu, Osmanlı lisanının Arabça ve Farsça ile imtizac ettiği, bu bakımdan lisân-ı Osmânîyi doğru söyleyip yazmak için biraz Arabça ve Farsça kâidelere âşinâ olmak lâzım geldiği, Farsça'da olduğu gibi «lisân-ı Osmânî»de de ilmî ıstılahların Arabça'dan alındığı söylendikten sonra şunlar ilâve edilir: «Fiil-i mâzi yerinde geçen imiş diyelim! Niçin?... bunda ne muhassenât var ki bu yola mecbûriyet görülüyor? Arabiyyet lisânımızın ve milliyetimizin eczâ-yi esâsiyesinden olmakla biz onu muhafazaya medyûn ve mecbûruz. Buna taklit denilmez. İlm-i belâgatın bâzı kavâidi kavâid-i mantikiyye gibi usûl-i umumiyeden olup ancak her lisan-da elfâz ve ibâresi başkadır. Binaenaleyh ulûm-ı lisâniyyedendir. Ve her lisana mahsus bir belâgat olduğu gibi belâgatın kavâidini mübin fenn-i mahsus vardır. Belâgat-ı Osmânîye'de ise ıstılahât-ı fenniye belâgat-ı Arabîyede mevzû olan isimlerden ibâret oluyor. Üdebâ-yı Fars dahî yeniden Farisîce isimler vaz'etmeyerek ıstılahât-ı Arabîyeyi kabûl etmişlerdir.»³¹ Müellifler, Midhat Efendi'nin lugat teklifini «su-i ahlâkı mûcib» roman yazmaktan faydalı buldukları için benimserler. Ali Sedâd ve arkadaşları her dilin kendisine mahsûs bir belâgatı olduğunu kabul etmekle berâber ıstılahların Arabça'dan alınacağını söylerler. Nitekim, Fransızcadaki ıstılahların Latince ve Eski Yunanca'dan alındığını, kendilerinin

29 Bahis ve Münâzaradan Husûle Gelen Netâyic, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1113, 3 Mart 1882.

30 a.g.y.

31 Muharrir Efendi, Ceride-i Havâdis, nr. 4893, 4 Mart 1882.

muğlak ve müsecca yazmak meraklısı olmadıklarını da ilâve ederler.

Abdurrahman Süreyya da Ahmed Midhat Efendi'ye cevap verir ve belâgatın «zevk» ve «tabîat» ile berâber bir fonksiyon icrâ edeceğini, «fenn-i belâgatın» ancak fitrî melekeyi geliştireceğini açıklar.³²

Ceride-i Havâdis, «Lisân-ı Osmânî» başlıklı yeni bir yazısında «lisân-ı Osmânî»nin belâgatını tamâmiyle Arabça'da aramanın mümkün olmadığını, Arabça kâideye uyulmakla berâber dilimize mahsûs müstakil bir belâgatın olması gerektiği, halbuki eski eserlere, hamselere, siyerlere bakılacak olursa esâsın Arab belâgatı olduğu görülür dedikten sonra şöyle devâm eder: «... biz lisân-ı Osmânî bahsinde yine Çagatayca'dan dem vuracağız. Yâni Mâveraünnehir Osmanlı lisanının efal ve esmâsını teşkil eden Türk lisanının menbâdır diyeceğiz. Madem ki biz ahâlimizi büsbütün, Arabî ile tekellüme kudret-yâb edememişik ve bugün ahâlimizin kısm-ı ekberi dahî Türkçe dediğimiz lisan ile mütekellimdir bu Türkçe'nin ne olduğunu bilmekliğimiz lâzımdır.»³³

Ahmed Midhat, Hacı İbrahim ve Abdurrahman Süreyya'ya verdiği cevabda, kendi yazdığımız halde okuyacağımız ve başkaları yazdıkları halde hem doğruca okumağa hem de anlamağa muktedir olamayacağımız bir lisanı bize «Osmanlı lisânıdır» diye yutturmaya ve fazla olarak fesâhat ve belâgat bundan ibârettir diye inandırmaya imkân tasavvur olunabilir mi dedikten sonra şu sualleri sorar:

- «1. Osmanlı lisânı Arab lisânının aynı mıdır, gayrı mıdır?
2. Bir lisan diğer lisânın gayri olursa o lisân-ı ecnebinin kâffe-i elfâzını kavâidini ehli olduğumuz lisâna tatbik eylemek mecbur mudur değil midir?
3. Bir lisânın diğer lisandan az çok kelimât alması yalnız Osmanlıca ile Arabçamız arasında mevcûd bir münâsebet olmayıp sâir bir çok lisânlarda dahî bu münâsebet mevcûd olduğu halde bir lisandan az veya çok kelimâtın ahziyle o lisânın kâffe-i kavâidini dahî almak mecbûriyeti sâir elsinde erbâbı nezdinde var mıdır yok mudur?»

Müellif fikrini, Arabça'ya İbranî, Farisî, Habeşî, Lâtîn ve Yunânî'den kelimeler girdiğini, fakat bu dillerin kâidelerini Arabların

32 Belâgat-ı Osmânîye, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1114, 4 Mart 1882.

33 Ceride-i Havâdis, nr. 4894, 5 Mart 1882.

almadıklarını, bizim dahî Arabça'dan aldığımız kelimeleri tamâmı tamâmına Arabça kâidelere göre kullanmadığımızı söyleyerek kuvvetlendirmek ister.³⁴

Yukarıda bahsi geçen Şemseddin Sâmî'nin yazısının da tesiriyle matbuatta Türk dili ve Arab dili, Türk ve Arab münâsebetleri üzerine çeşitli yazılar yazılmıştır. Bir tarafın yine yukarda görüldüğü gibi, «Arabiyyet» bizim hem lisânımızın hem milliyetimizin vazgeçilmez bir parçasıdır fikrinde ısrar etmesi, Cerîde-i Havâdis' de «Türk» başlıklı bir yazının neşri netîcesini doğurmuştur demek herhalde yanlış olmaz. Burada Türklerin İslâmiyet'e hizmetleri sıralanmış ve «Eğer Türk yâni beğenmediğiniz Çağatayca konuşanlar ve Tatarlar ve şimdi Anadolu'da olanlar olmasa idi Araba Acem ve Rum galebe etmez değil mi idi?» denmiştir. İmzasız yazıda Türklerin faziletleri anlatıldıktan sonra niçin Türkçeyi müdâfaa ettikleri şöyle açıklanır: «Gâzi Osman ırk ve sülâlesi lisânı olan Türk lisânını biz müdâfaa ediyor isek mahzan bu lisanı bu dine hizmet eden ve şimdiye kadar nice yüzbinlerce şehid veren ve nice şehir ve bilâdları alan eslâfımızın namına müdâfaa ediyoruz.»³⁵ Muhakkak ki Türkçülük târihi bakımından da değerlendirilmesi gereken bu makâle, münâkaşanın ne kadar genişlediğini göstermektedir.

Abdurrahman Süreyya, Ahmed Midhat'a tekrar cevap vermek lüzûmunu duyar ve yine belâgat mes'elesi üzerinde durur. Ona göre bir insan diline âit belâgat kâidelerini öğrenmelidir. Bir kimsenin öğrenmiş olduğu başka dilin belâgat kâidelerini kendi lisânına tatbik edebileceğini, başka dilin belâgat kâidelerinden istifâde ile bir belâgat kitabı yazabileceğini söyler. Her lisanın kendisine mahsus bir şîvesi olduğunu, bu bakımdan dilimizdeki kelimelerin hepsi Arabça da olsa onun kullanılışının farklı olacağını belirten Abdurrahman Süreyya, bir ifâde şeklinin Arabça'da doğru olmasının «lisân-ı Osmânîde» de doğruluğunu gerektirmeyeceğini belirtir. Böylece o, esas belâgatın kelimedede değil, onun ifâde edilişinde olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, kelime almakla lisanın «se-lîka» ve nâhiv kâidesi ayrı ayrı şeylerdir. Midhat Efendi'nin lugat teklîfini benimseyen müellif, kelimelerin kullanılmasına kâide koymanın, yâni belâgatın lugatın vücûduna bağlı bulunmadığını, lu-

34 Belâgat-ı Osmâniye, İbrahim ve Abdurrahman Efendilere Mukabele, Ter-cümân-ı Hakikat, nr. 1115, 6 Mart 1882.

35 Cerîde-i Havâdis, nr. 4895, 6 Mart 1882.

gata kelime toplamakla onların yerinin tâyin edilemeyeceğini ve asıl Arapların «târifât», Avrupalıların ansiklopedi dedikleri eserlere ihtiyâcımız bulunduğunu da ilâve eder.³⁶

Ahmed Midhat Efendi, esas bahis olan belâgat-ı Osmânîye ile belâgat-ı Arabîyenin aynı şeyler olmadığı mes'elesinde muâzırı Süreyya Efendi'nin her lisânın kendisine mahsûs bir şivesi olduğunu ifâde etmekle kendi fikrini kabûl ettiğini, dolayısıyla anlaşmalarını açıklar.³⁷ Halbuki A. Süreyya, Midhat Efendi'nin diğer önemli fikri olan ve belâgata birinci derecede bağlı addettiği Arabça kelimeler mes'elesinde yukarda da kaydettiğimiz gibi aynı kanaatte değildir.

Bundan sonra bu mevzûda ne Cerîde-i Havâdis ne de Abdurrahman Süreyya yazacaklardır. Daha doğrusu Belâgat-ı Osmânîye münâkaşasından çekileceklerdir. Fakat Hacı İbrahim Efendi ile Ahmed Midhat daha bir müddet devâm edeceklerdir.

Hacı İbrahim, Ahmed Midhat'a verdiği cevabda «belâgat ilim ve kâide olarak Arabda da bizde de aynıdır... bu îtibarla belâgat-ı Osmânîye ve Arabîye şey-i vâhid olup yalnız elfâz ve kelimâtını terkîb ve telif îtibârıyla beyinlerinde fi'l-cümle tefâvüt var ise de bu tefâvüt elsine-i muhtelif-i efrenkiye ile olan tehâlûf ve tefâvütün budu kadar baid değildir.»³⁸ demek sûretiyle ilim ve kâide olarak belâgatın değişmeyeceğini, ancak kelimelerin terkîb ve telifinde, Abdurrahman Süreyya'nın ifâdesiyle «şive»sinde farklılık olacağını, bu farklılığın da Garb lisanlarına nisbetle daha az bulunacağını belirtir. Bir taraftan Abdurrahman Süreyya ile birleşen —bunu hiçbir zaman söylemez ve birleştiğinin farkında değildir —Hacı İbrahim, diğer taraftan Ahmed Midhat'ın temsil ettiği yeniliğe karşı tavrını ortaya koymaktadır. Böylece Belâgat-ı Osmânîye münâkaşalarına yeni-eski, eski ve batı anlayışlarının çarpışması da girmiş bulunmaktadır.

Millî belâgat konusundaki fikrini tekrar izâh eden Midhat Efendi, mes'eleyi tamâmîyle lisânın ıslahı noktasına getirir: «Eğer bizde bir ıslah-ı lisan himmeti olmaz ise birkaç zaman kadar Fransızca dahî lisânımıza bu sûretle yol bulur. O zaman ıslâh-ı lisân

36 Belâgat-ı Osmânîye, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1117, 8 Mart 1882.

37 Belâgat-ı Osmânîye, Abdurrahman Süreyya Efendi ve Tercümân-ı Hakikat, a.g. gazete, nr. 1118, 9 Mart 1882.

38 Belâgat-ı Osmânîye Münâkaşasından Husûle Gelen Netâyiç, a.g. gazete, nr. 1119, 10 Mart 1882.

bütün bütün muhal hükmüne girer. Binaenaleyh İbrahim Efendi Hazretleri gibi lisânımıza bugün hizmete muktedir olan üstadlar bir cemiyet-i mahsûsa yaparak ıslahât-ı matlûbeyi vücûde getirmek için evvel-be-evvel hiç olmaz ise Osmanlı lisânının Arab lisânından ve Osmanlı belâgatının Arab belâgatından başka bir şey oldukları dâvâsındaki bedâheti teslim buyurmalıdırlar.»³⁹

Hacı İbrahim Efendi'nin verdiği cevap yedi gün sürer. Bu uzun yazı, gazeteye yedi gün peyderpey ve «mâbadi var» notuyla gönderilir. Böylece Midhat Efendi'ye cevâb hakkı doğacak fâsıla verilmeden gazete ve okuyucuları bir hafta Hacı İbrahim'in fikirleri ile işgâl edilmiş olur. Bundan sıkılan Midhat Efendi, müellifden yazısının tamâmını göndermesini ister. Ama netice pek değişmez.

Hacı İbrahim lisânımızın Arab lisânına olan büyük yakınlığını ve kuvvetli irtibâtını isbât yolunda, Arabça kelimelerin lisanımızda müştakları ile berâber kullanılması dolayısıyla Arabça fiil çekiminin, Arapça izâfet kâidelerinin bizde de geçerli olması bakımından Arab nahvinin öğrenilmesinden ve bunların ehemmiyetinden uzun uzun bahsettikten sonra belâgat konusundaki fikrinde yumuşamış görünür: «... her kavmin belâgatı kendi lisânı üzere olup başka türlü olamaz». Fakat Hacı İbrahim bu fikrinde kalmaz. Ortaya attığı yeni bir mes'ele ile Arab belâgatına olan merbûtiyetimizi isbâta çalışır. Belâgat lâfza mı yoksa mânâya mı râcidir? suâlinin cevâbını geçmişteki münâkaşalara da temâs ederek araştırırken; lâfzın ehemmiyetinden bahisle, lisânımızdaki kelimelerin büyük bir kısmının Arabça olması, Arabça terkiplerin bizde de kullanılması ve bunlarla berâber gelen Arab dili sarf ve nahiv kâideleri üzerinde durur. Böylece Arab diliyle Türk dilinin irtibâtını isbât etmek ister. Nihâyet şu netîceye varır: «... lisânımızı lisan şekline koyup bizi hayvan-ı nâtık haddine idhal eden şey lisânımızdaki elfâz-ı Arabîyedir. Zîrâ bizim Türkî diye kullandığımız lâfızların başlıcaları eğer bin adede bâliğ olur ise ben bir daha bahis ve münâzaraya girişmeye bin kerre tevbe ederim.»

Lisânımızın ıslahı mes'elesinde de Hacı İbrahim Efendi şunları söyler: «... lisânımızı ıslah etmek dâyesinde olanlara bu ıslahı lisânımızın kavâidinde aramaklığımız lâzım geleceğini ihtar

39 İbrahim Efendi Hazretlerine Mukabele, a.g. gazete, nr. 1120, 11 Mart 1882.

eyleriz.» Ayrıca lisânımızdaki üç dilin kelimelerinin tek kâide ve bir lûgat altında toplanamayacağını da ekler.⁴⁰

Esâsında artık söylenmesi gerekenler söylenmiştir. Belâgat-ı Osmânîye'den çıkan münâkaşa, nihâyet Ahmed Midhat ile Hacı İbrahim arasında Arabça-Türkçe ve Türkçe'nin sâdeleşmesinde düğümlenmiştir. Münâkaşa bir müddet daha devâm eder. Ahmed Midhat «her millet kendi zevk-i edebîsine terk olunsun,» diyerek Arabça'ya karşı Türkçe'nin ve Türk edebiyâtının istiklâlini müdâfaa eder. Ona göre Arab dilinin sarfını öğrenmekle Arab edebiyâtı okunup anlaşılamaz. Hacı İbrahim Efendi'nin yukarda kaydedilen her kavmin belâgatının kendi lisânı üzere olacağı fikrini kabul ettiğini, başından beri söylediğinin de bu olduğunu açıklayan Midhat Efendi, dilimizdeki Türkçe kelimelerin bin değil onbinden ziyâde, Arabça kelimelerin ise müştakları hâric tutulursa ikibini geçmeyeceğini isbât edebileceğini, fakat bunun münâzaraya bir fayda sağlamayacağını da söyler.⁴¹ Hacı İbrahim, Garb müelliflerinin şehâdetlerinden de istifâde ile Arabça'nın nasıl mükemmel bir dil olduğunu anlatır ve onu mahvetmek isteyenlerin bulunduğunu belirtir.⁴² Midhat Efendi, Arabça'yı mahvetmeyi düşünmediğini, Arabça'nın bizim «lisân-ı dînîmiz» olduğunu, fakat «lisân-ı edebîmiz» olmadığını; bunların birbirinden ayrı ayrı şeyler sayılması gerektiğini ifâde ederek artık cevap vermeyeceğini belirtir.⁴³ Hacı İbrahim Efendi ise, Arabça'nın bizim hem dînî hem de edebî lisânımız olduğunu söyledikten sonra, Midhat Efendi'nin şahsında edebiyât-ı cedîdeyi hedef alır: «Yazdıkları şeyler âsâr-ı kadîmede müstâmel olan elfâz-ı Arabîye ve Farisî'yi câmi olup yalnız siyak-ı ifâdâtında arasına vukû bulan hatâ ve galatdan başka birşey olmadığı halde o misillü mektûbâtın edebiyât-ı cedîde nâmiyle yâd olunması dahî teaccüb olunmayacak şeylerden değildir.» Hacı İbrahim bununla da kalmaz devrin pâdişâhını müdâhaleye dâvet eder. «İmdi lisân-ı Arabî bizim lisân-ı dînîmiz ve lisân-ı ilim ve edebîmiz olduğu gibi pâdişâhımız ve hâmi ve penâhımız hâdim-i dîn ü mübîn ve emîrûlmüminîn Şevketlü Sultan Abdülhamid Han

40 Tercümân-ı Hakikat'ın 1115 Numaralı Nüshasına Belâgat-ı Osmânîye Mebâhisine Dâir Munderic Olan Makale Üzerine Mütâlea, a.g. gazete, nr. 1121-1129, 13-22 Mart 1882.

41 a.g. gazete, nr. 1130, 1131; 23, 24 Mart 1882.

42 a.g. gazete, nr. 136-1138; 30 Mart-1 Nisan 1882.

43 a.g. gazete, nr. 1139, 3 Nisan 1882.

Efendimiz Hazretleri olup zât-ı hümâyunları cümleyi nâsıl hâmi ise dînimizi ve lisân-ı din ve edebîmizi ol sûretle hâmi ve hâfızdır.»⁴⁴

Münâkaşa, Ahmed Midhat cevap vermediği için şimdilik kesilmiştir. Fakat Midhat Efendi ve Hacı İbrahim arasındaki Belâgat-ı Osmânîye'nin sebep olduğu bu lisan mes'elesi birkaç vesile ile yeniden canlanacaktır. Bu vesilelerden birisi, Şerh-i Belâgat'ın neşridir. Hacı İbrahim, Cevdet Paşa'nın yerine Mekteb-i Hukuk'da belâgat dersleri okutur. Takrir olunan dersler bir taraftan da Vakıf gazetesinde tefrika edilir.⁴⁵ Cevdet Paşa'nın kitabını şerh ederek takib eden müellif, Vakıf'te eserini şöyle takdim eder: «Kitab-ı mezkûrun (Belâgat-ı Osmânîye) muhtevî olduğu kavâid-i belâgat kavâid-i Arabîye'den me'hûz olup lisânımız elfâzının ekser ve ağılebi ise Arabî olduğu gibi Arabî'nin ekser kavâid-i belâgatı dahî lisânımızda câri olduğundan mezkûr kitapdan müzâkere-i fen etmek muktezâ-yı hâle mutâbık görünmüştür. Şu kadar var ki kitâb-ı mezkûr bir metn-i muciz olup hayli mahalleri şâyân-ı izah olduğundan hîn-i müzakerede tavzihât-ı lâzimeye girişileceği cihetle.»⁴⁶ Bu ifâdeden de anlaşılacağı gibi yapılan bunca münâzara Hacı İbrahim'e hiç tesir etmemiştir. İşte bu Şerh-i Belâgat'ın neşri, lisan bahsinin yeniden canlanmasını sağlayacaktır. Hacı İbrahim'in şerhlerinde Şinâsî ve Recâizâde'nin ifâdelerindeki birtakım yanlışlıkları ortaya koyması yenilik taraftarlarının hücumuna mâruz kalmasına sebep olmuştur. Fakat Şerh-i Belâgat'ın neşrine devam edemez ve eseri yarım kalır. Böylece Belâgat-ı Osmânîye faslı da kapanmış olur. Belâgat-ı Osmânîye'nin baş kısımlarının şerhi olan Şerh-i Belâgat'a bu şekilde temasla iktifa edeceğiz.⁴⁷

Belâgat-ı Osmânîye'nin devrindeki akislerini bu şekilde tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu mevzûda son bir eserden bahsederek yazımızı da tamamlamak istiyoruz: Belâgat.⁴⁸ Câzım kitabını birkaç

44 a.g. gazete, nr. 1146, 12 Nisan 1882.

45 Vakıf, nr. 2763, 12 Temmuz 1882 v.d.; Daha sonra eser iki cüz halinde ve müstakilen neşredilir: İstanbul 1301, Matbaa-i Osmânî, 128 S.

46 Vakıf, nr. 2763, 12 Nisan 1882.

47 Belâgat-ı Osmânîye'nin gazetelerdeki akislerine dâir iki yazının künyelerini de kaydedelim: Ali Sedâd, Kanatsız Kuşlar, Vakıf, nr. 2303, 4 Nisan 1882; Mahmud Es'ad-Ali Sedâd, Muteber Vakıf Gazetesi Baş Muharriri Saâdetlü Saîd Beyefendi Hazretlerine, a.g. gazete, nr. 2417, 29 Temmuz 1882.

48 Câzım, Belâgat, Kostantaniyye, 1304 (=1886), Matbaa-i Ebuzziya, 32 S.

sene evvel yazdığını, kaybolup gitmesine râzı olmadığı için neşrettiğini eserinin takdîminde söyler. Bu kitab da Belâgat-ı Osmânîye'nin tenkidine hasredilmiştir. Münâkaşalardan dört sene sonra neşredilmiş olduğu, eseri ve münâkaşaları bir değerlendirmeye tâbi tuttuğu için Câzim'i müstakîlen ele alacak ve bâzı tenkidlerine işâret edeceğiz. Câzim önce Belâgat-ı Osmânîye'nin isminin yanlışlığına dikkati çeker. Ona göre, bu isim Türk dilinin belâgatını karşılamaz. «Belâgat-ı Osmânîye»den murad «Osmanlı belâgatı» veya daha açıkçası «Lisân-ı Osmânî'nin belâgatı» demek ise de evvelâ «lisân-ı Osmânî» veyâ «Osmanlı lisânı» nâmında bir lisan olup olmadığını düşünelim:

Her ümmetin bir lisânı olduğu gibi her devletin dahî bir lisânı resmîsi vardır. Alelekser o devleti teşkil eden ümmet bir ise onun lisânı ve yok birden ziyâde ise ekseriyetin, yâni sâirenin galebe çalmış olan ümmetin lisânı, lisân-ı resmî ittihaz kılınır.

Bu sebebe mebnidir ki kavmiyyet esâsı üzerine teessüs etmiş hükûmetlerin lisân-ı resmîsi o ümmetin lisânıdır: Fransız ümmetinin içtimâından hâsıl olan ve Fransız hükûmetinin lisân-ı resmîsi bulunan «Fransızca» ve İtalyan ümmetinin içtimâından hâsıl olan ve İtalyan devletinin lisân-ı resmîsi bulunan «İtalyanca» gibi.

Kavmiyyet esâsı üzerine teşekkül etmemiş olan hükûmetlerin lisân-ı resmîsi ise lisebeb-i mine'l-esbâb kabûl olunan lisândır: Amerika hükûmetinin kabûl etmiş olduğu «İngiliz» lisânı gibi.

«... ve Osmanlı Devleti'nin dahî lisân-ı resmîsi «Türk» ıtlak olunan ümmetin lisânı olan «Türkçe» bulunmuştur. Bu halde Osmanlı ümmet adı olmayıp hey'et adı olduğundan «Türk lisânı»na «Osmanlı lisânı» demek câiz olamaz.

Mademki «Osmanlı lisânı» isminde bir lisân yoktur; mevcûd olmayan bir lisânın belâgatı dahî olmayacağından vücûdu iddia olunan «belâgat-ı Osmânîye» dahî yoktur! Olsa olsa «belâgat-ı Türkîye» olabilir.»

Müellif, Cevdet Paşa'nın maksadının bu olduğu belli olmakla berâber isim vermekte hatâ ettiğini de ilâve eder.⁴⁹

Daha önce Ali Suavi, Süleyman Paşa ve Şemseddin Sâmî'nin dilimize Osmanlıca denilemeyeceğine dâir görüş ileri sürdükleri bilinmektedir. Bu düşüncenin bir başka tezâhürü olan bu fikriyle Câzim, daha isminden Cevdet Paşa'nın kitabını tabir câizse mah-

49 a.g.e., s. 7-9.

kûm etmektedir. Câzim, Belâgat-ı Osmânîye'nin muhteiyâtını Arabça Telhis'in tercümesi ve misâllerinin Türkçe'den seçilmesi olarak değerlendirir ve bu vasfıyla Paşa'yı tebrike, teşekküre ve alkışa lâayık görür. Abdurrahman Süreyya'nın Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmânîye'sindeki itirazların bâzılarının Arab belâgatının muhâlifî olan Urban (çöl arabları ve aşiretler) tarafından yapılan itirazları, bâzılarının doğrudan doğruya Arab belâgatına teallük eden şeyler, hattâ çoğunun Cürçânî'nin itirazları olduğunun da kaydedildiği Belâgat'da, daha sonraki bir kısım müdâfî ve muârizların hareket tarzları ve fikirleri çocukça bulunur ve bilhassa tarafların birbirlerini tekfir etmelerinin yanlışlığı üzerinde durulur.

Câzim, bir kelime ve terkîbin Arab dilinde nasıl kullanıldığı değil, Türkçedeki mâcerâsının bizim için ehemmiyetli olduğunu benimser: «Arabça'dan alınan kelimeler Arabça'da, Farisî'den alınanlar Farsça'da herhangi mânâda kullanılmış ise bizde dahî o mânâda kullanılmak her vakit câiz olamamasına nazaran kezâ istimâlin belâgatda dahî câri olduğu anlaşılır.»⁵⁰

Abdurrahman Süreyya'nın ve Ahmed Midhat'ın bâzı Türkçe ifâdelerinin ve kullanışlarının yanlışlığına da işâret eden Câzim, bir lisânı öğrenmek için sarfa ve doğru yazabilmek için de belâgata şiddetli ihtiyaç bulunduğunu; Cevdet Paşa'nın ne «Kavâid-i Osmânîye» ve «Medhal-i Kavâid»inin Türkçe sarf, ne de «Belâgat-ı Osmânîye»sinin Türk belâgatı olduğunu söyler. Dilimizin ıslahı üzerinde de duran müellif, bu konuda yapılacak çalışmaların başında bir «encümen-i dâniş» teşkilini görür ve onun nasıl ve kimlerden meydana getirilmesi gerektiğini açıklar ki bugün hâlâ sıcaklığını korumasından ve benzeri bir encümenin teşekkül ettirilmesi faaliyetinin içinde bulunulmasından dolayı bu fikirlere de kısaca temas etmek istiyoruz. «... lisânımızın ıslahı dahî derece-i vücûbda bulunduğundan bunun sür'at-i ıslahı için yapılabilecek şeylerin en birincisi bir encümen-i dâniş teşkilidir. Hattâ bu nükteye mukaddema dikkat olunmuş ve gerçi bir encümen-i dâniş teşkil kılınmış ise de mezkûr encümen encümen-i dâniş olmaktan ziyâde encümen-i ülfet ve muhabbet olmuş ve binaenaleyh zarûrî devam edememiştir.

Encümen-i dâniş şûrâ-yı devlet tarzınca devâire münkasım olmalı ve evkât-ı muayyenede umûmen ictimâ edilmelidir. Asıl ehemmiyet verilecek şey encümen-i dânişe âzâ intihâbında olup encü-

50 a.g.e., s. 19.

men-i mezkur âzâlığını menâsib-i teşrifâtıyyeden addetmeyip bi-hakkın ehil olanları intihâb eylemelidir.

Encümen-i dâniş teşkil olunmak demek encümenin karârını lâyetegayyer addetmek ve bir nizâma tâbî olmak demek olmayıp yüzbinlerle halkdan ibâret olan mahkeme-i umûmiyye her bâr bunun karârını istinâf ve temyiz edebilmeli ve haklı îtirazlar, intikâdlar edilmelidir.»⁵¹

Câzim'in lisânımızın ıslahı için yaptığı ikinci teklif mekteb-lerin bu yönden yâni lisan noktasından nizâma sokulmasıdır. Bu teklif de birincisi kadar önemlidir. Zirâ encümende alınacak kararlar mektebler yoluyla yaygınlaştırılacaktır. Buna, bugünün TRT gibi daha yaygın eğitim kuruluşlarının da ilâve edilmesi dil sâhasında yapılacak çalışmaların efkârı umumîyeye kazandırılmasını sağlar.

Netice:

İlk yazımızda Cevdet Paşa'nın eserinin umûmî bir tanıtmasını yapmış, ikinci yazımızda biri diğeri arkasından neşredilen ve Belâgat-ı Osmânîye'nin başlangıç kısmının daha çok ifâde hatâları üzerinde duran tenkidleri ve cevapları ele almış, bu yazımızda da aynı eserin gazetedeki akislerini incelemiş, nihâyet mevzûbahsimiz olan kitabın tenkidine hasredilmiş, fakat daha sonraları yayınlanmış bir eserden bahsetmiş bulunuyoruz.

Cevdet Paşa, dilimize âit bir belâgat kitabının olmayışını bir noksanlık telâkki etmiştir. Bunu gidermek için Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu dersleri kitap hâlinde neşretmiştir. Fakat Belâgat-ı Osmânîye bu sâhanın inceden inceye araştırılarak meydana getirilmiş bir kitab olmaktan çok aceleye getirilmiş ders notlarının basılmasından ibâret kalmıştır. Abdurrahman Süreyya daha çok Arab belâgatçıları arasındaki münâkaşayı, dolayısıyla Arab belâgatının mes'elelerini Belâgat-ı Osmânîye'nin şahsında Türk efkârı umûmîyesinde canlandırmak yoluna gitmiştir. Yalnız Cevdet Paşa'nın târif ve misâllerindeki yer yer isâbetsiz noktalara da temas etmiştir. Fakat bütün gürültü Belâgat-ı Osmânîye'nin başlangıç kısmı üzerinde olmuştur. Halbuki daha sonraki bahislerde bu tenkidler devam ettirilseydi belki münâkaşa, Türk dilinin ve Türk edebiyâtının mes'elelerine mâl edilmiş olurdu. Abdurrahman Süreyya'ya ce-

51 a.g.e., s. 29-30

vaplar Cevdet Paşa'nın oğlu, oğlunun mekteb arkadaşları ve aynı zamanda Paşa'nın talebeleri tarafından verilmiştir. Bu bakımdan bu cevaplarda bizzat Cevdet Paşa'nın rolünü isbat edemezsek bile inkâr da edemeyiz.

Daha sonra münâkaşalar Midhat Efendi'nin devreye girmesi ile Belâgat-ı Osmânîye'nin Türkçe'nin belâgatı olup olamayacağı, Türkçeye mahsus bir belâgat anlayışı başka bir deyişle millî belâgat mes'elesi, Türkçenin ıslahı, Arabça ve Farsça'ya karşı istiklâli — daha çok Arabça söz konusudur — mecrâsına kaymıştır. Gerçekten de Belâgat-ı Osmânîye Arab belâgatının en eski ve en harciâlem kitabı olan Telhis'in Türkçe'ye naklinden ibârettir. Cevdet Paşa ilk yazımızda belirttiğimiz gibi Farsça Menâzirü'l-İnşâ'yı da nazarı itibâre almışsa da esâsen o da Telhis'in Farsça'ya naklinin bir neticesidir. Esâsen bu münâkaşanın önemli bir faydası da XIX. asır başından beri Türkçe üzerinde yavaş yavaş düşünme ihtiyâcını hisseden münevverimizin bu vesîle ile tekrar bu noktaya yönelmesi olmuştur. Neticede öyle bir noktaya ulaşılmıştır ki Belâgat-ı Osmânîye isminin Türkçenin belâgatının ifâdesi olamayacağı fikri ileri sürülmüştür.

Bu münakaşalarda Türkçe'nin sadeleşmesi birinci problem olarak kendisini kabûl ettirmiştir. Türkçenin sarf ve nahvinin yazılması, yazılanların beğenilmemesi, lugatının meydana getirilmesi ihtiyaçları tekrâren belirtilmiştir.

(Not: Bundan evvelki yazımızda (Kubbealtı Akademi Mec. yıl: 12, nr. 2, s. 59) Belâgat-ı Osmânîye'nin baskıları verilirken iki üçüncü baskıdan birinin kaydı atlanmıştır; düzeltir ve özür dileriz. «3. bas., İstanbul, 1303 (=1886), Mürüvvet Mat., 204 S.)

— «Şeyh Nuri Efendi isminde biri vâz ediyormuş: İnsan öldüğü vakit Allah ona birçok sualler sorar diyormuş: İlmini nasıl kullandın, paranı nasıl kullandın? İbâdet ettin mi? ve ilh... diye.

Şeyh Şibli de oradan geçiyormuş. Bir sütuna dayanmış vâzı dinledikten sonra: Şeyh efendi, Allah o kadar çok sual sormaz, iki şey sorar! demiş: Ben seninleydim, sen kiminleydin?»*

K. R.

* Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık, Hülbe Yayınevi, 1983, s. 394.

PEYGAMBER EFENDİMİZİN GÜLÜŞ TARZI VE ŞAKALARI

Ali YARDIM

Belli başlı hadis kitaplarının «**Kitâbü'l-Edeb**» ve «**Kitâbü'l-Birr ve's-sıla**» bölümlerinde, «**Hazreti Peygamber'in Gülüş Tarzı ve Şakaları**» alt başlığı ile bir kısım yer alır.¹ Onun Şemâil'ine tahsis edilen eserlerde de bu bahse muhakkak yer verildiği görülür. Ayrıca, hadis kitaplarının, adı geçen bölümleri dışındaki değişik yerlerinde ve Ashâb-ı Kirâm'ın hayat hikâyelerine ayrılmış kaynaklarda da, birer motif şeklinde, Hazreti Peygamber'in şakalarını ve kendisini güldüren durumları tesbit etmek mümkün olmaktadır. Hattâ, Buhârî'nin yaşıtı ve devrinin Mekke kadısı Zübeyr b. Bekkâr (ö: 256/870), bu mes'ele ile ilgili müstakil bir eser de kaleme almıştır.²

Bu araştırmamızda, Peygamber Efendimiz'in bir yönü, ana hatlarıyla okuyucularımıza sunulmağa çalışılacaktır. Maksudımız, kendi plân bütünlüğü içinde, mevcut vesikaları bir değerlendirme dememesine tâbî tutmaktır. Ancak, yekûnu bir kitapçık hacmine ula-

1 Meselâ; **Buhârî**, el-Câmiu's-Sahîh, Kitâbü'l-edebe, Bâb et-tebessüm ve'd-dahik; el-Edebü'l-Müfred, Bâb el-mizâh; **Ebü Dâvûd**, Sünen, Kitâbü'l-edebe, Bâb mâ câe fi'l-mizâh; **Tirmizî**, Sünen, Kitâbü'l-birr ve's-sıla, Bâb mâ câe fi'l-mizâh; **İbn Mâce**, Sünen, Kitâbü'l-edebe, Bâb fi'l-mizâh; **Heysemî**, Mecmeu'z-Zevâid, Kitâbü'l-edebe, Bâb mâ câe fi'l-mizâh.

2 Bkz. Bağdâdî İsmâil Paşa, Esmâü'l-Müellifin, I/372; Keşfü'z-Zunûn Zeyli, II/470. Ancak her iki kaynaktaki, adı geçen kitabın adı, bir nokta hatası ile «**Mizâcü'n-Nebî**» şeklinde kaydedilmişse de, doğrusu, «**Mizâhu'n-Nebî**» olmaktadır. Nitekim bu husus, Gazâlî'nin İhyâ adlı eserinin hadislerini tahrir eden Zeynüddin el-İrâkî tarafından doğru olarak tesbit edilmiştir. Bkz. İhyâ, III/129, dipnot: 2 ve diğerleri, Kâhire matbaatü'l-istikâme (trz.)

şacak kadar fazla olan vesikaları buraya aktarma imkânı olmadığını da hemen ifâde edelim.

İlk bakışta, çok önemsiz, hattâ lüzumsuz gibi düşünülebilecek kadar basit görünen ve belki de «şimdi şaka'nın sırası mı?» dedirtecek olan bu mes'elenin; bir tarafta bütün dünyâları yıkılmışçasına karamsar, öbür tarafta da, sanki kendisine Cennet müjdesi verilmişçesine endişesiz insanların sergilendiği günümüzde, her iki tarafın mensuplarına birer «Peygamber mesajı» verebileceği karâatindeyiz. Kaldı ki hayâtı, bir tezdallar dengesinde uyumlu hâle getirmek, onun acı yönleri yanında tatlı taraflarının da bulunduğunu kabûllenmek, acının tatlıya tatlının da acıya dâimâ gebe olabileceğini göz önünde tutabilmek; her türlü varlıkla şımarlamak, çeşidi hiç de belli olmayan yokluk karşısında da çökuvermek, ancak, dünyâ görüşlerini ve hayat felsefelerini belirli merkez davranışlara göre ayarlayabilen insanların kârı olmalıdır.

**

Yaradılmışlar içinde, iç duygularını değişik şekillerde açığa vurabilen tek varlığın «insan» olduğu bilinen bir gerçektir. Gülme-ağlama, sevinme-üzölme gibi tezâhürler, diğer canlılarda pek gözükmez. Bu durum, Peygamber Efendimiz'in de ifâde buyurdıkları üzere, «Allah'ın insanlara bir lûtfu»dur.³

Bir bakıma, dereceli olarak, bir sevincin, bir memnûn oluşun, bir hoşâ gidişin tezâhürleri olan gülümseme (tebessüm), gülme (duhk veyâ dahik) ve kakhaha, onun belli başlı çeşitlerini teşkil eder. Sırıltma ve fıkırdama ise, bu tezâhürlerin, hoş karşılanmayan bir başka çeşididir. Maamâfih, bizim burada üzerinde durduğumuz husûs, gülme çeşitleri ve bunların sebepleri değil, Peygamber Efen-

3 Peygamber Efendimiz'in kızlarından birisinin çocuğu ölüm derecesinde hastadır. Telâşlı anne, hemen babasına haber salar. Merhamet ve şefkat hissi ile dolu olan dede gelince, can çekismekte olan torununu kucağına verir. Bu manzara karşısında, Resûlallah Efendimiz'in gözlerinden oluk oluk yaş akmağa başlar. Huzurda bulunan bir sahâbî, Peygamberimiz'in hüznü ağılayışını görünce: «Bu da nesi yâ Resûlallah?» der. Cevâben: «Bu, merhamet duygusunun tezâhürüdür. Allah onu, dilediği kulunun kalbine ihsân eyler. Allah, ancak, merhametli olan kullarına rahmet eder.» buyururlar. Bkz. Ebû Dâvûd, Sünen, III/262, Nu: 3125, Mısır 1369-1370

dimiz'in gülüş tarzları ile onu gülmeğe sevkeden durumların tesbitidir.

Bunlardan «gülümseme», mutlak mânâda bir sevincin ifâdesi değildir. Kaynakların ittifakla haber verdiklerine göre, Peygamber Efendimiz, «beşûş çehreli, güleç yüzlü» idi. En sıkıntılı anlarında bile, üzüntülerini belli etmezler, yanındakilerin içlerini karartmazlardı. Bilhassa sevdikleri kimselerle karşılaştıklarında, öylesine tebessüm ederlerdi ki, mübârek yüzleri ay gibi parıldardı.

Esâsen, üzüntüsüz ve sıkıntısız insan bulmak mümkün değildir. Hadîs-i şerifte de belirtildiği üzere, belâ ve musibete, üzüntü ve sıkıntıya en çok mübtelâ olanlar Peygamberler'dir. Ondan sonra da, kademe kademe, Evliyâullah ve mânevî mertebeleri bir diğerinden üstün olanlar, bu imtihan masasından geçirilmişlerdir.⁴ Nitekim, Resûlallah Efendimiz kadar endişeli, onun kadar hüznü ve onun gibi içi yanık bir ikincisini düşünmek zordur. Zîrâ onun, ümmetine karşı düşkünlüğü ve bu husustaki hassâsiyetinin târif edilemeyecek mertebede olduğu, ehlince bilinen gerçeklerdendir. Bir tek yaramaz evlâda sâhip olan anne-babanın hangi duygular içinde olduğu göz önüne getirilince; gününü tesâdüflere bırakmış, yarınını unutmuş, dününü ise zâten hesaptan düşmüş bulunan yaramaz mı yaramaz, haylaz mı haylaz sayısız insancıkların sorumluluklarını tâ rûhunda hisseden insanın, iç dünyâsı daha iyi anlaşılacaktır. Ne var ki, lâv püsküren bu yangın yerinin dıştan görünüşü, «Cennet Bahçesi»dir.

*
**

Bu hâli dışında, Resûlallah Efendimiz'in bir de gülüş'leri vardı ki, bu hususta kaynaklar pek çok vesîka kaydetmişlerdir. Onun gülüşünün en şiddetli şekli «tebessüm gülüşü» idi. Ashâb-ı Kirâm, çeşitli münâsebetlerle, onun bu gülüş tarzını anlatırlarken, müşterek bir ifâde kullanırlar: «Fe dahîke, hattâ bedet nevâcizühû = Öyle ki, azı dişleri gözükecek kadar güldüler!..»⁵

Hz. Âişe (r. anhâ) vâlidemiz, Peygamber Efendimiz'in gülüş

4 Bkz. Tirmizî, Sünen (İbnü'l-Arabî şerhi ile), IX/243-244, Mısır 1352/1934; İbn Mâce, Sünen, II/1334-1335, Nu: 4023-4024; el-Hâkim, el-Müstedrek, IV/307.

5 Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, VII/94 (İstanbul baskısı).

tarzlarını anlatırken şöyle ifâde eder: «Fahr-i Kâinât Efendimiz'in, **küçük dili gözükecek şekilde, kendinden geçercesine güldüklerini hiç görmedim. Onun gülüşü, tebessüm şeklinde idi.**»⁶

Esâsen bu ifâdeler, mecâzî olup, şu veyâ bu dışlerin görünüşünden çok, tebessümün derecesini anlatmaktadır ve dışleri gözükecek derecede tebessüm ettiler, demektir. Gazâlî'nin de dediği gibi, bu gülüş şeklinde, dışler gözükür, fakat ses işitilmez. İşte bu, Peygamber Efendimiz'in gülüş tarzıdır.⁷

1°) Hazreti Peygamber'in, **Ebû Râfi** isminde bir âzadlı kölesi, onun da **Selmâ** adında bir hanımı vardır. Bu, kültür seviyeleri nisbeten düşük ve dırdırları pek eksik olmayan, fakat bütün dünyâları «**Peygamber muhabbeti**» ile dolu bir âiledir. Hz. Peygamber. onların her şeyidir. Günlerden bir gün, kocasından dayak yiyen Selmâ, onu kolundan tutarak Efendimiz'in Huzûru Saâdetleri'ne getirir ve içini döker:

- «Yâ Resûlallah! Bu, beni dövüyor!..»
- «Sen ne yapıyorsun, o ne yapıyor?» diye sorunca, kocası:
- «Bana eziyet ediyor, yâ Resûlallah!..» cevâbı ile karşı şikâyetle geçer. Hanımın ifâdesini alan Peygamber Efendimiz:
- «Söyle bakayım, ona ne şekilde eziyet ediyorsun?» diye sorar. Dertli hanım Selmâ:

— «Hiçbir şekilde eziyet etmiyorum, yâ Resûlallah! Ancak o, abdesti bozulduğu hâlde, abdestini yenilemeden kalkıp namaz kıyor. Kendisine: «Ebû Râfi!.. Resûlallah Efendimiz, müslümanlara, yellendikleri zaman abdestlerini tâzelemelerini emretti» diye ikaz ettim, o da kalktı beni iyice bir dövdü!» diyerek içini döker.

Hâdisenin aslını öğrenen Peygamber Efendimiz, gülmeğe başlar ve kocasına dönerek işi tatlıya bağlar:

- «Ebû Râfi! Hanımın sana, kötü bir şey söylememiş ki!..»⁸

6 Buhârî, a.g.e., VII/94-95; el-Edebü'l-Müfred, s. 97, Nu: 251, Kâhire 1379.

7 Gazâlî, İhyâ, III/128.

8 Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI/272; Üsdü'l-Gâbe, V/478-479; el-İsâbe, IV/333.

2°) Bir gün Resûlallah Efendimiz, Kureyş kadınları ile toplandı hâlinde⁹. Hanımlar, Resûlallah'a sorular soruyorlar, problemlerini arz ediyorlar. Fakat manzara, tam bir «kadınlar toplantısı» havasına bürünmüştür; sanki Resûlallah'ın huzûrunda değildirler!. Her ağızdan bir ses çıkıyor ve o kadar yüksek sesle konuşuyorlar ki, âdetâ Resûlallah'ın sesini bastırıyorlar.

İşte böyle bir hengâmede, Hz. Ömer (r.a.) kapıyı çalıyor. Koca Ömer'in geldiğini duyan kadınlarda bir telâştır başlıyor. Hemen toparlanıp üstlerini örtüyorlar ve esas duruşa geçmişçesine bir tavır takınıyorlar. Bu arada, Hz. Ömer'e girme müsâadesi veren Peygamber Efendimiz, başlıyor için için gülmeğe. Resûlallah'ın gülüşüne bir mânâ veremeyen Hz. Ömer soruyor:

— «Anam babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah! Allah neş'enizi arttırsın, neye güldünüz?»

— «Şu yanımdakiler var ya, onların davranışları hoşuma gitti. Senin sesini duyar duymaz, büyük bir telâş içinde, hemen örtüye sarıldılar da!»

Durumu kavrayan Hz. Ömer, önce Peygamber Efendimiz'e hitâben:

— «Yâ Resûlallah! Hâlbuki siz, onların hürmetine daha lâayık-sınız!» der, sonra da kadınlara dönerek, o meşhûr üslûbu ile onları paylar:

— «Sizi, kendi kendilerinin düşmanları sizi!.. Demek, Resûlallah'dan sakınmıyorsunuz da, benden çekiniyorsunuz haaa!»

Kadınlar, sus-pus olmuş vaziyette, içlerini dökerler:

— «Sen, derler, Resûlallah'dan daha sertsin ve müsâahasızsın. Onun için böyle davrandık!»

Resûlallah Efendimiz, işi hemen tatlıya bağlayarak:

— «Doğru, yâ Ömer, derler. Geniş bir caddede yürürken, şeytan seninle karşılaşsa, vallâhi yolunu değiştirir!» buyururlar.¹⁰

9 Peygamber Efendimiz'in, kadınların isteği üzerine, haftanın bir gününü, onların problemlerinin çözümüne ve sorularının cevaplandırılmasına tahsis ettiği kaydedilir. Bkz. Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, I/34, Kitâbü'l-ilm, Bâb hel yüc'âlû li'n-nisâi yevmen alâ hıdetin fi'l-ilm.

10 Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, VII/93; Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, IX/400-401.

3°) **Süheyb-i Rûmî**, ilk müslümanlardandır. İslâmı uğrunda çekmediği çile kalmamış bir sahâbîdir. Diğer bütün güzel sıfatlarına ilâve olarak; hazır-cevap, şen-şakrak, nüktedân bir mizâca da sâhiptir. 7 anlatıyor:

«Hicret yolculuğu sırasında, Resûlallah Efendimiz'le Kubâ köyünde buluştuk. Önlerinde ekmek ve hurma vardı; ashâbî ile birlikte yiyorlardı. Bana: **«Buyur, sen de ye!»** dediler. O sırada ben, göz ağrısı çekiyordum. Oturdum, hemen hurmadan yemeğe başladım. Resûlallah Efendimiz ikaz ettiler:

—**«Hem gözün ağrıyor, hem de hurma yiyorsun!»** dediler. Ben de:

—**«Ağrımayan tarafımla çiğniyorum yâ Resûlallah!»** dedim.

Bu cevâbım üzerine güldüler.»¹¹

Öyle anlaşıyor ki, insanların; zaaflarına zebûn oluşları, fırsat düşkünlükleri, beklenmedik güzel davranışları, saf saf itirafları, çocukça hareketleri ve bir bedevinin, tabiatı icâbı kabaca tavrı, onun şahsında, hep, gülüp geçmekle ifâdesini bulmuştur.

Hz. Peygamber'in; yerli yersiz, mânâlı mânâsız gülmelerle ilgili tavsiyeleri de vardır: **«Çok gülmeyiniz. Zîrâ çok gülme, kalbi öldürür!»** buyururlar.¹²

Vekâr ve ciddiyet timsâli Hz. Ömer de: **«Çok gülenin, heybeti azalır!»** der.¹³

Peygamber Efendimiz'in: **«Benim bildiğimi bilerseniz, gördüğümü görerseniz, az güler çok ağlardınız!»**¹⁴ ikâzı ise; insanı frenleyen, kendine çeki düzen vermeyi sağlayan ve gafletten uyandıran ölüm-süz ölçülerden birisidir.

*
**

11 İbn Mâce, Sünen, II/1139, Nu: 3443; Üsdü'l-Ğâbe, III/33; Behcetü'l-Mehâfil, II/275.

12 Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, s. 98, Nu: 252-253; Tirmizî, Sünen, IX/184, İbn Mâce, Sünen, II/1403, Nu: 4193.

13 Gazâlî, İhyâ, III/128.

14 Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, VII/186 ve diğer kaynaklar.

ŞAKA'ya gelince:

Bizim «şaka» diye tercüme ettiğimiz kelimenin, dinî metinlerde kullanılan karşılığı «mizâh»dır¹⁵. Ancak, Türkçemiz'de kullanılan şaka, dinî metinlerdeki mizâh'ın tam karşılığı değildir. Nitekim dilimizde şaka'nın; şaşırtmak ve aldatmak için söylenilen, ciddî olmayan söz ve davranış gibi çok geniş ve esnek anlamları da vardır. Esâsen her iki kelime, bugün lisânımızda farklı kullanışlarla yaşamaktadır.

Dinî metinlerde kullanılan «mizâh»ın ifâde ettiği anlamı en iyi karşılayan kelime «lâtîfe»dir. Bir de halkımızın kullandığı «horata» kelimesi vardır ki, bunun, daha çok «horatacı» şeklinde sıfat hâli yaygındır¹⁶. Öte yandan, dilimizdeki «Lâtîfe, lâtîf gerek» vecîzesi ise, mizâhın mâhiyetini derli toplu çerçevelemektedir.

Bir kısım insanların aklına gelebilir: **Peygamber de şaka yapar mıydı? «Peygamber» ve «şaka» kavramları yan yana gelip bir-biriyle uyuşur mu?**

Hele, hakîkî müslüman denince; kasılan, kurulan, ciddî, sert, yüz hatları donuk ve gergin bir tip gözünde canlandıran; açık, seçik, tok ve kesin hükümlü lâf edip, gülmeyi ciddiyetsizlik, şakayı da hafiflik kabûl eden kimselerce, böyle bir soru hiç de yersiz değildir.

Nitekim, Hazreti Peygamber bir tarafa, onun nûrundan feyizlenen Ashâb-ı Kirâm hakkında da, müteâkip nesillerce buna benzer merak giderici sorular sorulagelmıştır. Meselâ, Ashâb'ı da görmeyen üçüncü nesil, ikinci nesilden **İbn Sîrîn**'e (ö: 110/728) sorarlar:

—«**Hazreti Peygamber'in ashâbı şaka yaparlarmıydı? Verdiği cevap:**

—«**Onlar da insandı!**» şeklindedir¹⁷.

15 Dilimizin mûsikisinin iyiden iyiye kabalaştırılıp, vurgu ve uzatmaların tanınmaz hâle getirildiği günümüzde, yeni nesil, bu kelimeyi «m i z a h» şeklinde hatâlı telâffuz etmektedir. Hâlbuki vurgu ve uzatma, birinci hecedeki «i» harfinde değil, ikinci hecedeki «a» harfindedir.

16 Nitekim Kâmûs: «**Mizâh, birbiriyle lâğ (şaka) ve lâtîfe eylemek mânâsındır**» der. Öte yandan, yine Hadîs metinlerinde «mizâh» ile eş anlamda kullanılan «ed-de'abü» ve «el-müdâ'abetü» kelimelerini izah ederken de: «**Lâtîfe ve mizâh eylemek mânâsındır ki, erişmek tâbir olunur. Gülüp oynayacak oyundur, h o r a t a tâbir olunur**» demektedir.

17 Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, VIII/89.

Yine, Tâbiûn neslinden bâzıları, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a (ö: 73/692) sorarlar:

—«Hazreti Peygamber'in ashâbı güler miydi?» O ünlü sahâbînin verdiği cevap da aynı meâldedir:

—«Evet... Fakat, onların kalblerinde, dağlar gibi sarsılmaz imanları vardı!»¹⁸

Kaynaklar, Ashâb-ı Kirâm'ın büyük bir rûh disiplini içinde geçen yaşayışlarını şöyle ifâde ederler: «Hazreti Peygamber'in ashâbı, kendi aralarında şakalaşırlar, hattâ birbirlerine karpuz kavun kabuğu atarlardı. Fakat; prensipler karşısında hemen ciddileşirler ve, önemli bir iş ortaya çıktığında, şakayı bırakıp, o işin gereğine uygun tarzda vekârlarını takınırlardı.»¹⁹

*
**

Peygamber Efendimiz'in şakalarından örnekler vermeğe geçmeden önce, bir iki nokta üzerinde durmak yerinde olacaktır:

- 1) Resûlallah Efendimiz niçin şaka yapardı?
- 2) Daha çok kimlerle şakalaşırdı?
- 3) Şakalarının gâyesi ve çerçevesi ne idi?

İlk gören Peygamber Efendimizi kolay tarif edemez onun me-hâbeti karşısında adeta şaşırır kalırdı.

Mısır fâtihî Amr İbnü'l-Âs (r.a.), Resûlallah Efendimiz'in bu mehâbetli hâlini şöyle dile getirir: «Resûlallah Efendimiz'le uzun zaman birlikte bulundum. Fakat, onun huzûrunda duyduğum utan-gaçlık hissi ve ona karşı beslediğim tâzîm duygusundan dolayı, başımı kaldırıp da, doya doya mübârek yüzlerine bakamadım. Eğer bugün bana: «Bize, Resûlallah'ın vücut yapısını anlat!..» deseler, inanım beceremem.»²⁰

Özellikle kendisine «vahy»in gelişini tâkip eden anlarda, he-men ashâbının yanına çıkmaz; ya Hz. Âişe vâlidemizle biraz ko-nuşup sohbet eder, ya da yere biraz uzandıktan sonra çıkarlardı. Eğer ilâhî tecellî ve müşâhededen hemen sonra diğer insanlara gö-

18 Abdullah Sirâcuddîn, Seyyidünâ Muhammed Resûlullah, s. 159, Haleb 1394/1974.

19 Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, s. 102, Nu: 266; en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadis, I/104; Âmirî, Behcetü'l-Mehâfil, II/275; Kâmûs, I/855.

20 Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, I/112, Nu: 192; Müsned, IV/199.

rünürse, nûr'un şiddeti karşısında, onların büyük sarsıntı geçireceklerini çok iyi bilir ve normale dönüşlerini beklerlerdi.²¹

«**Kurbu Sultân, âteş-i sûzân**» demiş büyüklerimiz.²² O mânâ sultanlarına yakınlık, yakıp kavuran âteşin yanında durmaya benzemiş. Ehl-i Beyt'i, devamlı hizmetinde bulunan yakınları ve maslahat icâbı kendileri ile her ân temâs hâlinde olan bir grup vazîfeli, nûrda fânî olurcasına o potada erimişler, arınmışlar ve yeniden şekil bulmuşlardır.

*
**

Peygamber Efendimiz en çok kimlere şaka yapardı? diye sorulacak olursa, bunun cevâbını da, yine onun şakalarına muhâtap olanlara havâle ederiz: Ashâbı arasında onu en iyi tanıyanlardan birisi olan ve on sene müddetle Hâne-i Saâdet'in ayrılmaz bir cüz'ü olarak «**kurbu sultân**» potasında arınmışlardan bulunan **Enes b. Mâlik** (r.a.) bu soruyu şöyle cevaplandırır:

«**Resûlallah Efendimiz, çocuklara karşı, insanların en çok şaka yapanı idi.**»²³

Bir başka münâsebetle de, yine Hz. Enes: «**Peygamber Efendimiz, insanlar içinde, hanımlarına en çok şaka yapan kimse idi,**» der²⁴.

Gerek Tirmizî'nin «**Şemâil**»de kaydettiği, gerek diğer kaynaklarda yer alan vesîkalar incelendiğinde, şöyle bir tesbit ortaya çıkmaktadır: Peygamber Efendimiz, daha çok; a) Yarının büyüğü olacak küçük çocuklara, b) İlgiye ihtiyâcı olan yaşlı kadınlara, c) Aile saâdetinin devâmını canlı tutacak olan hanımlarına, e) Hiç kimsenin ilgisini çekmeyen — bir nevî kenara itilmiş — fakir fukarâ zümresine ve, f) Muhabbet düşkünü kimselere şaka yapmıştır.

Öte yandan, eldeki vesîkalar, râvîleri ve şakaya muhâtap olan kimselerin şahsiyetleri bakımından titizlikle incelendiğinde, yine bir başka gerçeğin ortaya çıktığı görülecektir. O da, Resûlallah Efendimiz'in; cemiyette sorumluluk yüklenmiş, ciddiyet isteyen

21 Ali el-Kârî, Cem'ul-Vesâil, s. 334.

22 Bu ifâdenin, mânâ sultanları için değil, dünyâ sultanları için söylenmiş olduğunu kabûledenler de vardır. Hâlbuki bunun, siyâset literatüründen daha çok, özellikle T a s a v v u f edebiyâtında meşhûr olduğu bilinmektedir.

23 Taberânî, el-Mu'cemû's-Sağır, II/39; İbnü'l-Esir, en-Nihâye, III/466.

24 en-Nihâye, III/466; İhyâ, III/129.

görevlere tâyin edilmiş ve her ân kendilerine ağır vazîfeler verilebilecek durum ve evsafıta olan ashâbına karşı, gerçekleri dolaylı yollarla değil, bütün çıplaklığı ile söylemiş olmalarıdır. Nitekim, sağ kolu durumundaki bir **Hz. Ebûbekir**'e, cemiyette ciddiyet ve otorite dengesini dâimâ canlı tutmakla vazîfeli bir **Hz. Ömer**'e, bilhassa kıtlık ve seferberlik anlarında devletin yedek hazînesi rolünü oynayıp nâmerde el açtırmayan bir **Hz. Osman**'a, Hicret'de «ölüm döşeği»ne yatırmaktan devlet başkanlığı vekâletine kadar her ciddi işi kendisine havâle edebildiği bir **Hz. Ali**'ye, fethedilen her yeni bölgenin eğitim-öğretim düzenini kurmakla vazîfelendirdiği bir **Muâz b. Cebel** ve **Ebû Mûsâ el-Eş'arî**'ye, Bizans'a gönderdiği diplomatlar hey'etinin başkanı olarak tensip ettiği bir **Dihyetü'l-Kelbî**'ye ve daha benzeri nicelerine, şaka yollu bir söz söyledikleri ve böyle bir tutum içine girdikleri olmamıştır.

Demek oluyor ki şaka; bâzı insanlara, gerçeği söylemenin bir başka üslûbudur. Çocuğa, kadına, yaşlıya, alingana, ince ruhlu muhabbet düşkününü kimselere, bâzı hakikatleri anlatma tarzıdır.

Şaka; alay etme, hafife alma, dalga geçme, küçük düşürme... gibi insânî olmayan bir maksatla yapılmamalıdır. Bu maksatla yapılan şakalar, Resûlallah Efendimiz tarafından şiddetle kınanmıştır. Bizim bu yazımızın havası, mes'elenin menfî yönünü ele almaya müsâit olmadığı için, geçiyoruz²⁵.

Ancak, şu kadarını kaydetmeden de geçemiyeceğiz: Bir taraf-tan kendileri, yeri düştükçe zaman zaman şaka yaparlar, öbür taraftan da ashâbına:

«Kardeşinle ağız kavgası yapma!. Ona, şaka da yapma!.. Bir söz verip tutmamazlık da etme!..» buyururlar.²⁶

Ashâb-ı Kirâm, kendi davranışları ile başkasına olan tavsiyeleri arasında bir tenakuz havası görünümündeki bu durumun hikmetini sorarlar:

— «Ama yâ Resûlallah, siz de şaka yapıyorsunuz?»

— «Evet, ben de şaka yaparım; fakat ben, (şaka yaparken bile) sâdece hakikati söylerim.»²⁷

25. Şakanın meşrû olmayan kısımları hakkında bilgi edinmek için, bilhassa Gazâlî'nin İhyâ'sının III. cild, 127-132. sahifeleri mütâlâa edilmelidir.

26 Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, s. 142-143, Nu: 394; Tirmizî, Sünen, VIII/160.

27 Buhârî, a.g.e., s. 102, Nu: 265; Tirmizî, a.g.e., VIII/157.

Peygamber Efendimiz'in şakalarından örneklere geçmeden önce, bu bahsi, yine onun bir sözü ile kapatalım:

«Üç şey vardır ki, bunların ciddîsi de ciddîdir, şakası da ciddîdir: Evlenme (nikâh), boşanma (talâk) ve boşanmadan dönme (rac'a)!..»²⁸

İslâm îmânını ruhlarına iyice sindirmiş olan milletlerin, târih boyunca «âile ocakları»nın sağlam kalmasında, biraz da bu ciddiyetin payı olmalıdır. Bizim nesile, hafife alıcı, küçümseyici ve hakaret-âmîz bir üslûpla tanıtmaya çalışılan eski «mazbut âile» düzeninde, âile reisi tarafından «boş» kelimesinin pek telâffuz edilmeyişi — propaganda edildiği gibi — bir kusur değil, bil'akis, ciddiyetin ve titizliğin âbideleşmiş bir sembolüdür.

*
**

1°) Vedâ Haccı yolculuğunda, develerle kâfile hâlinde yolculuk yapılır. Peygamber hanımlarının da bulunduğu kadınlar kâfilesinin develerini **Enceşe** adında siyah bir köle, erkekler kâfilesinin develerini de Hz. Enes'in kardeşi **Berâ b. Mâlik** sürer. Sürücülerin her ikisi de güzel seslidir.²⁹ Kâfile hâlinde seyreden develer, hoş nağmelerin câzibesine kapılarak sür'atlenirler. İşte, Enceşe'nin kumanda ettiği hanımlar kâfilesinin develeri arûz vezninde yürümeğe başlayınca Peygamber Efendimiz, şaka yollu müdâhale ederler:

«Enceşe!.. Develeri yavaş sür, değilse cam şişelerini kıracaksın!..»³⁰

2°) Peygamberimiz'in hayâtını okuyanlar, **Ümmü Eymen** ismini tanırılar. Aslen Habeşistanlı olan bu kadıncağız, **Kâbe-i Muaz-**

28 Ebû Dâvûd, Sünen, II/348, Nu: 2194; Tirmizî, Sünen, V/156; İbn Mâce, Sünen, I/658, Nu: 2039. Bâzi rivâyetlerde, üçüncü madde, «köle âzâd etmek» (el-'itk) şeklinde geçmektedir.

29 İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe, I/131, 173; Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ, I. cüz, 1. ksm., s. 126.

30 Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, VII/119, 121; el-Edebü'l-Müfred, s. 101, Nu: 264; Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, C. VIII, Nu: 2323 (altı rivâyet) ve diğer kaynaklar.

zama'yı yıkmağa gelen «fil»lerle donatılmış **Ebrehe** ordusunun bıraktığı esirler arasından **Abdülmuttalib**'in himâyesine geçtiği söylenir. Oradan, oğlu **Abdullah**'ın hizmetine verilir. Geleceğin **Resûlallah**'ı doğunca, **Ümmü Eymen**, onu îtinâ ile büyütür. Böylece, «**Peygamber Efendimiz'in dadısı**» olarak, İslâm Târîhi'ne adını altın harflerle yazdırır. Peygamber Efendimiz büyüyünce, dede ve baba yâdigârı bu vefâlı kadını âzâd eder ve **Zeyd b. Hârise** ile evlendirir. Bu evlilik, ilerde, seçkin bir sahâbî ve eşsiz bir kumandan olacak olan **Üsâme b. Zeyd** adında bir meyve verir. Resûlallah Efendimiz: «**Ümmü Eymen, benim ikinci anamdır**» der, kendisini evinde muntazaman ziyâret eder, hâlini hatırını sorar, gönlünü alırdı. **H. Ebû Bekir** ve **H. Ömer** gibi ulu sahâbiler de, Resûlallah Efendimiz gibi, hiç aksatmadan ziyâretlerini yaparlardı. Peygamberimizden beş altı ay sonra Hakk'a yürümüştür.³¹

İşte bu **Ümmü Eymen**, bir gün Resûlû Ekrem Efendimiz'e gelir ve aralarında şöyle bir muhâvere geçer:

- «**Yâ Resûlallah, kocam sizi çağırıyor.**»
- «**O da kim? Hani, şu gözlerinde beyazlık olan adam mı?**»
- «**Kocamın gözlerinde beyazlık yok yâ Resûlallah!..**»
- «**Evet, gözlerinde beyazlık var!..**»
- «**Vallahi yok yâ Resûlallah!..**»
- «**Hiçbir insan yoktur ki, gözlerinde beyazlık bulunmasın!**»³²

3°) Bir ihtiyar kadın³³, Peygamber Efendimiz'e gelerek:

— «**Yâ Resûlallah, der. Allah'a duâ et de, beni Cennet'e koy-sun!**»

— «**Yooo! der Resûlallah Efendimiz. Cennet'e, ihtiyar kadınlar giremez!**»

Hiç de beklemediği bu cevap karşısında, kadıncağızın dünyâsı başına yıkılır, hüngür hüngür ağlayarak döner gider. Müjde vermek için tam fırsatını yakalayan Peygamber Efendimiz, hemen arkasından şu haberi gönderir:

31 Üsdü'l-Ğâbe, V/567-568; Tehzîbü'l-Esmâ, I. cüz, 2. ksm., s. 357-358.

32 Behcetü'l-Mehâfil, II/274; İhyâ, III/129. (Zebeyr b. Bekkâr'ın «**Kitâbü'l-Fükâhe ve'l-Mizâh**» isimli eserinden naklen)

33 Bu ihtiyar kadının (acûze), Peygamber Efendimiz'in halası ve H. Zübeyr'in annesi **Safiyye binti Abdülmuttalib** olduğu söylenir.

— «Doğruca gidin, ona söyleyin: İhtiyar kadınlar Cennet'e, ihtiyar olarak girmezler. Zîrâ Cenâbı Hak, onlar hakkında: «Biz, Cennet kadınlarını, dünyâdaki yaradılışlarına benzemeyen bir yaradılışla yarattık. Onları, kız oğlan kız bâkireler kıldık. Onlar, kocalarına gönülden âşıktırlar ve hepsi de, birbirinin yaşıtıdır» buyuruyor.»³⁴

49) Medîne çevresindeki çöl sâkinleri arasında Zâhir adında birisi vardı ki, Peygamber Efendimiz'in can ve gönül dostu idi. Ne var ki Zâhir, oldukça fakir ve kimsenin iltifat etmeyeceği ölçüde de çirkindi. Zaman zaman, kendi yetiştirdiği ve çevreden temin ettiği çöl ürünlerini satıp üç beş kuruş kazanmak üzere Medîne pazarına inerdi. Her gelişinde de, muhakkak Resûlallah Efendimiz'i ziyâret eder ve çam sakızı çoban armağanı cinsinden hediyesini eksik etmezdi. Hazreti Peygamber de, dönüşünde, şehirde bulunan hediyelerle onu donatır ve: «Zâhir bizim çölümüz, biz de onun şehiriyiz,» diyerek gönlünü alır, uğurlardı.

İşte adı geçen Zâhir, günlerden bir gün, Medîne pazarında, getirdiği malları satmağa çalışmaktadır. Onun saf ve sevimli hâlini geriden tâkip eden Peygamber Efendimiz, sessizce arka tarafından gelir, Zâhir'i kucaklar ve mübârek elleriyle gözünü kapar. Zâhir, işin farkında değildir: «Gözümü kapayan kimse bıraksın!» diyerek, tutan eli çözmeğe çalışır. Göz ucuyla farkederek ki, arkasından tutup gözünü kapayan kimse, Hazreti Peygamber'dir. Böylece neş'e si yerine gelmiş olan Zâhir, bu defâ da, tam aksine Resûlallah'ın göğsüne sıkı sıkıya dayanmağa çalışmakta ve ayrılmak istememektedir. Zâhir'in bu fırsat düşkünlüğünden hoşlanan Peygamber Efendimiz, şakasına bir yenisini daha ekleyerek, köle hüviyetinde Zâhir'i satılığa çıkarır:

— «Bu kölemi satıyorum, alacak var mı?» diye yüksek sesle ünleyince; Zâhir, boynu bükük mütevâzî bir edâ ile:

— «Yâ Resûlallah, benim gibi değersiz bir köleye vallâhi kuruş veren olmaz,» der. Şakasının hedefe ulaştığını gören Resûlallah Efendimiz, esas nükteyi tam yerine oturttarak:

34 Vâkıa Sûresi, 35-37. âyetler. Âyette geçen «etrâb» (yaşıt) tâbiri, onların hepsinin, 30 veyâ 33 yaşında olacakları şeklinde açıklanmıştır.

— «Hayır yâ Zâhir!. Sen, Allah katında hiç de değersiz değilsin. Sen, indallah son derece kıymetli ve pahalısın!» buyururlar.³⁵

*
**

Sâdece bir demetini buraya alabildiğimiz örneklerden ve daha pek çok vesikalardan da anlaşılacağı üzere:

Şaka; bir gönül alma ve karşıdaki insanın dilinin bağını çözme vâsıtasıdır.

Şaka; büyüğün, bulunduğu azamet kürsüsünden inip, küçüğün arasına karışma tavrıdır.

Şaka; küçüğü büyütmek için, büyüğün bir ânlık küçülmesi hâlidir.

Şaka; insanın kendini bilmesinin, kendine güvenmesinin bir tezâhürüdür.

Şaka; makâm, mevkî, şöhret; para, mal, mülk; ilim, ibâdet, hayrât sâhibi zevâtın, bunları putlaştırmadığını gösteren bir istiğnâ hâlidir. Zîrâ, bulunduğu noktanın zebûnu ve esfiri olanlardan, sâdece kasıntı ve kuruntu zuhûr eder.

Ve şaka; kaldırana yapılır, ondan anlamayana değil!..

35 Tirmizî, Şemâil, mizâh bahsi; İbn Abdilberr, el-İstîâb, I/575 (el-İsâbe'nin kenarında); İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe, II/193; İbn Hacer, el-İsâbe, I/542, Mısır 1328.

KUBBEALTI NEŞRİYATI :

- TÜRKÇENİN SIRLARI
Nihad Sami Banarlı (6. Baskı) 500. TL.
- ŞİİR VE EDEBİYAT SOHBETLERİ I. CİLD
Nihad Sami Banarlı (2. Baskı) 500 TL.
- ŞİİR VE EDEBİYAT SOHBETLERİ II. CİLD
Nihad Sami Banarlı 500 TL.
- HATIRALARLA BAŞBAŞA
Sâmiha Ayverdi 300 TL.
- İYİ VE DOĞRU YAZMA USULLERİ III.
Fevziye Abdullah Tansel (2. Baskı) 700 TL.
- ORTA - DOĞU ÜLKELERİ ARASINDA
İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ İMKÂN LARI
Prof. Dr. Sabahaddin Zaim 50 TL.
- HAT SAN'ATIMIZ
Muhiddin Serin 750 TL.
- ÇEŞİTLEME
Prof. Dr. Ayhan Songar 750 TL.
- TÜRK DİLİ KARŞISINDA TÜRK MÜNEVVERİ
Prof. Dr. Ömer Faruk Akün 50 TL.
- KUBBEALTI AKADEMİ MECMÜASİ CİLTLERİ
1972 yılı cildi mevcudu kalmamıştır.
1973 - 1974 - 1975 - 1976 - 1977 - 1978 -
1979 - 1980 yıllarına ait ciltlerin herbiri 500 TL.
1981 yılı cildi 750 TL.
1982 yılı cildi 850 TL.
1983 yılı cildi 1000 TL.
1984 senesi abone bedeli 1000 TL.

— TÜRK MÜSİKİSİ KLASİKLERİ — İLÂHİLER

ALİ RIZA ŞENGEL

Neşre hazırlayan : YUSUF ÖMÜRLÜ

- I. CİLT 800 TL.
(Rast, Sâzkâr, Penagâh, Mâhur v.b. makamlarda 103 eser)
- II. CİLT 800 TL.
(Sûzinak, Nihâvend, Dügâh, Sabâ, Çargâh v.b. makamlarda 120 eser)
- III. CİLT 800 TL.
(Uşşak, Beyâtî, Hûzî ve Nevâ v.b. makamlarda 112 eser)
- IV. CİLT 800 TL.
(İsfahan, Hüseyinî, Hicaz, Hümâyûn v.b. makamlarda 89 eser)

KUBBEALTI AKADEMİK SEMİNERLERİ

OCAK 1984 PROGRAMI

3 Ocak Salı	Doç. Dr. Tevfik Ertüzün
Planlı Dönemde Türkiye'de Sanayileşme Politikaları
6 Ocak Cuma	Altan Deliorman
Günümüzde ve Gelecekte Türk
Basın ve Yayın Hayâtı
10 Ocak Salı	Prof. Dr. Mehmet Kaplan
Milletlerin Kaderlerini ve Şahsiyetlerini
Tâyin Eden Târihleridir
13 Ocak Cuma	Dr. Mustafa Tahralı
Rene' Gue'non
Modern Dünyânın Krizi (1)
17 Ocak Salı	Cemil Meriç
Kitab-ı Mukaddes Üzerine
20 Ocak Cuma	Dr. Metin Eriş
İktisâdî Mes'elelerimiz Üzerine
24 Ocak Salı	Dr. Necat Birinci
Rûşen Eşref'in Yazılarında Târihî Muhtevâ
27 Ocak Cuma	Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız
İslâm Târihinde Bazı Mes'eleler
31 Ocak Salı	Prof. Dr. Turan Yazgan
Ücret Politikamız

ADRES : KARAMUSTAFAPAŞA MEDRESESİ
Yeniçeriler Cad. No: 43 ÇARŞIKAPI/İSTANBUL

— Seminerler saat 18.00 de başlar —

HÜLBE YAYINEVİ

İftiharla Sunar...

YAYINLANMIŞ KİTAPLARIMIZ

Şerhli Mesnevî-i Şerif

Ken'an RİFAİ

1200.— TL.

Bir Dünyadan Bir Dünyaya Sâmiha AYVERDİ

(Mevcudu kalmadı)

Kapitalizm, Marksizm ve İslâm Prof. Jacques AUSTRUY

(Ter. Dr. A. Oktay GÜNER)

(Mevcudu kalmadı)

Dost

Sâmiha AYVERDİ

250.— TL.

Türkiye'nin Ermeni Meselesi Neşide Kerem DEMİR

350.— TL.

Modern Dünyada İslâm Vahyi Prof. W. M. WATT

(Ter. Doç. Dr. M. AYDIN)

300.— TL.

Ken'an Rifai ve 20. Asrın

Sâmiha AYVERDİ - N. ARAZ

Işığında Müslümanlık

Safiye EROL - Sofi HURİ

1000.— TL. Ciltli

800.— TL. Ciltsiz

Tarih Üzerine

Ariel ve Will DURANT

(Ter. : Hüseyin ZAMANTILI)

300.— TL.

Tarihten Bugüne

İlhan BARDAKÇI

500.— TL.

BASKIDA OLAN KİTAPLARIMIZ

İmparatorluğa Veda

İlhan BARDAKÇI

KİTAPÇINIZDAN İSTEYİNİZ — Dağıtım : ANDA

her şeyi ile özel

kalitesi, ambalajı,
mutfağınızdaki yeri ile...

SINANGİL UNLARI İLE YAPILAN HAMUR İŞLERİNİN DE
ÖZEL BİR TADI, ÖZEL BİR GÖRÜNTÜSÜ VARDIR.

SINANGİL UNLARI

Adres : Büyükdere Cad. Fargo Han 147/3
Zincirlikuyu - İstanbul
P.K. : 56 Levent - İstanbul
telefon : 66 84 50 (5 hat) - 66 33 52
telgraf : Muzafsin - Levent / İstanbul
teleks : 23652 Siho Tr - 23617 Trsm Tr.

